

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОКОЛІНЬ X,Y,Z.**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0539-з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Кузьмич Оксана Петрівна
Керівник: к.псих.н., доцент Макаренко Н.М.
Рецензент: к.пед.наук доцент кафедри
психології Пономаренко О.В.

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.психол.н. доцент Н.О.Губа

« ____ » _____ 2020 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТКИ
Кузьмич Оксані Петрівні

1. Тема роботи Психологічні особливості формування релігійних цінностей у Покоління X, Y, Z.

керівник роботи Макаренко Наталія Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент

затверджені наказом ЗНУ від 14 липня 2020 року № 1032-с.

2. Строк подання студентом роботи 25.11.2020 року.

3. Вихідні дані до роботи: аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): обробка наукових літературних джерел з метою розкриття сутності поняття теорія поколінь, аналіз психологічних характеристик та порівняння формування релігійних цінностей у покоління X,Y,Z; проведення експериментального дослідження по формуванню релігійних цінностей у покоління X,Y,Z; розробка власної анкети дослідження рівня релігійних цінностей як морально-етичних та апробування її; розробка та апробування програми заходів щодо формування релігійних цінностей у покоління Z, визначення їх ефективності; розробка психолого-педагогічних рекомендацій по формуванню релігійних цінностей у покоління Z.

5. Перелік графічного матеріалу: 18 таблиць.

6. Консультанти розділів роботи.

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Макаренко Н.М., доцент		
Розділ 1	Макаренко Н.М., доцент		
Розділ 2	Макаренко Н.М., доцент		
Розділ 3	Макаренко Н.М., доцент		

7. Дата видачі завдання: _____ 2020 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту	Строк виконання етапів проекту	Примітка
1.	Збір та систематизація матеріалів	Січень-березень 2020	виконано
2.	Робота над вступом	Березень 2020	виконано
3.	Робота над першим розділом	Квітень-травень 2020	виконано
4.	Робота над другим розділом	Вересень 2020	виконано
4.	Робота над третім розділом	Жовтень 2020	виконано
5.	Написання висновків	Жовтень 2020	виконано
6.	Передзахист	Листопад 2020	виконано
7.	Нормоконтроль	Листопад 2020	виконано

Студент _____ Кузьмич О.П.

Керівник роботи _____ Макаренко Н.М.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота спеціаліста: 99 с., 18 таблиць, 73 джерела, 4 додатки.

Об'єкт дослідження: процес формування релігійних цінностей на різних вікових етапах розвитку.

Предмет дослідження: психологічні особливості формування релігійних цінностей у Покоління X, Y, Z.

Мета: виходячи з недостатньої наукової розробки досліджень проблеми Теорії Поколінь розкрити сутність цієї теорії та дослідити психологічні особливості формування релігійних цінностей у поколінь на різних етапах онтогенезу.

Гіпотеза: ефективність процесу формування релігійних цінностей у представників різних поколінь забезпечується комплексним створенням психолого-педагогічних умов та просвітницькою діяльністю.

Методи дослідження:

- теоретичні (теоретичний та порівняльний аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми, узагальнення отриманих матеріалів);
- емпіричні (психологічне анкетування, онлайн-анкетування, контент-аналіз, спостереження, бесіди, індивідуальні та групові заняття);
- методи математичної статистики, комп'ютерної обробки, статистичного аналізу даних та якісної інтерпретації результатів дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що набуло подальшого розвитку наукове уявлення з проблематики формування релігійних цінностей у Покоління X, Y, Z; комплексне вивчення особливостей формування релігійних цінностей у поколінь X, Y, Z; доведено можливості покращення формування релігійних цінностей, як морально-етичних для покоління Z.

Галузь використання: загальноосвітні заклади, навчально-виховні заклади, заклади професійно-технічної освіти, заклади вищої освіти.

РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ, МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ, ТЕОРІЯ ПОКОЛІНЬ, ІНДЕКС МОРАЛЬНОЇ НЕСТІЙКОСТІ, ДІЛЕМА, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОКОЛІНЬ РІЗНОГО ВІКУ.....	10
1.1.Релігійні цінності як основа моральних цінностей особистості.....	10
1.2.Покоління X,Y,Z та їх психологічні особливості.....	17
РОЗДІЛ 2.ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ОНТОГЕНЕЗУ.....	31
2.1.Методи, методика і процедура дослідження.....	31
2.2.Результати діагностичного дослідження та їх інтерпретація	37
РОЗДІЛ 3.ДИНАМІКА РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОКОЛІННЯ Z.....	57
3.1.Впровадження комплексної програми щодо формування релігійних цінностей у Покоління Z	57
3.2.Психолого-педагогічні рекомендації щодо формування релігійних цінностей у Покоління Z.....	76
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасній науковій психології Теорія Поколінь є однією з найбільш нових теорій циклічності розвитку, оскільки вона була сформульована в 90-х роках ХХ ст. В основі Теорії Поколінь лежить акцент на певних поведінкових цінностях людей, а не тільки на їхньому віці. Різні покоління – це різні цінності, різне сприйняття інформації. Кожне покоління має свої індивідуальні риси, свої пріоритети в сфері спілкування та розвитку, кожне покоління розставляє свої акценти в сфері релігійних та морально-етичних цінностей і не завжди вони комфортні для сприйняття іншим поколіннями, або несуть таке ж саме смислове навантаження. Старше покоління, маючи певні ускладнення в процесі адаптації до сучасних викликів намагається засобами та поняттями минулої епохи здійснювати виховання та підготовку нового покоління до викликів майбутнього, до формування їх морально-етичних та релігійних цінностей. Більш молоде покоління погано розуміє фундаменталізм пропонованих більш старшим поколінням знань, досвіду та поглядів, часто вони їх відкидають. В цьому аспекті особливого значення набуває питання взаємодії тих, кого виховують та тих, хто виховує. Відмова від попередніх досягнень у вихованні та формуванні релігійних і морально-етичних цінностей різних поколінь, а орієнтування лише на прогностичні передбачення майбутнього розвитку поколінь на думку автора є хибним. Лише в гармонізації цих підходів є майбутнє.

На даний момент більш актуальним вбачається розстановка акцентів на різних аспектах при формуванні релігійних цінностей у різних поколінь. При наявності сучасного доступу до інформації та можливості використання різноманітних даних, враховуючи стрімкі темпи нарощування їх об'ємів та деталізації, засвоєння класичних понять, базових істин, загальнолюдських

цінностей краще формувати переходом до орієнтування особистості на вміння визначати актуальні моменти сучасності та орієнтуватися в перспективах щодо формування морально-етичних та релігійних цінностей.

Основною джерельною базою дослідження послужили матеріали досліджень зарубіжних вчених. Серед них є Н.Хоув, Є.Шаміс, В.Штраус.

Серед вітчизняних авторів, що досліджують питання Теорії Поколінь варто назвати Єрмоленко А.Б., Маноха І.Г., Подоляк Л.Г., Стець Н.

У вітчизняній науковій літературі дослідження питання формування релігійних цінностей, як морально-етичних, в контексті Теорії Поколінь розглядалась недостатньо.

Проблема девальвації інтелектуальних, культурних, гуманістичних, релігійних цінностей для більш молодого покоління означає, що частина молоді зацікавлена у знаннях, досвіді минулого, постійно особистісно розвивається, працює над своїм світоглядом, високо цінує отримані вміння, навички та досвід, а інші вважають, що успіх у житті залежить від випадку чи зв'язків, а не від знань та морально-етичних якостей особистості. Саме тому необхідні розуміння та знання того, що підходи у вихованні, які були виправдані в минулу епоху щодо засвоєння особистістю максимального обсягу різносторонніх знань та розумінь, наразі є неефективним. Виникає потреба поглибити знання та провести дослідження, щоб зацікавити молоде покоління, привернути його увагу до питань морально-етичних та релігійних цінностей, необхідність вивчити та застосовувати нетрадиційні методи, дещо нове, інноваційне.

Мета: виходячи з недостатньої наукової розробки досліджень проблеми Теорії Поколінь розкрити сутність цієї теорії та дослідити психологічні особливості формування релігійних цінностей у поколінь на різних етапах онтогенезу.

Об'єкт дослідження: процес формування релігійних цінностей на різних вікових етапах розвитку.

Предмет дослідження: психологічні особливості формування релігійних цінностей у покоління X (народжені в 1963-1982рр.), Y (народжені в 1983-2000рр.), Z (народжені в 2000-2020).

Гіпотеза: ефективність процесу формування релігійних цінностей у представників різних поколінь забезпечується комплексним створенням психолого-педагогічних умов та просвітницькою діяльністю.

Методи та методики: В даній роботі в процесі дослідження для розв'язання поставлених завдань застосовувався комплекс теоретичних методів (теоретико-порівняльний аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми, теоретико-методологічний аналіз проблеми, узагальнення отриманих матеріалів) та емпіричні методи (психологічне анкетування, онлайн-анкетування, контент-аналіз, спостереження, бесіди, індивідуальні та групові заняття).

В роботі використовувалися методи математичної статистики, комп'ютерної обробки експериментальних результатів, статистичного аналізу отриманих даних та якісної інтерпретації результатів дослідження.

Для досягнення цілі дослідження застосовані наступні методики: методика дослідження моральної сфери особистості та занурення в ситуацію морального вибору «Друг-порадник-1» (автор О.К.Веселова); методика «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча; авторська анкета дослідження рівня морально-релігійних цінностей особистості.

Завдання:

1. Обробка наукових літературних джерел з метою розкриття сутності поняття Теорія Поколінь, аналіз психологічних характеристик та порівняння формування релігійних цінностей у покоління X, Y, Z.
2. Проведення експериментального дослідження по формуванню релігійних цінностей у покоління X, Y, Z.
3. Розробка власної анкети дослідження рівня релігійних цінностей як морально-етичних та апробування її.

4. Розробка та апробування програми заходів щодо формування релігійних цінностей у покоління Z, визначення їх ефективності.

5. Розробка психолого-педагогічних рекомендацій по формуванню релігійних цінностей у покоління Z.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що набуло подальшого розвитку наукове уявлення з проблематики формування релігійних цінностей у Покоління X,Y,Z; комплексне вивчення особливостей формування релігійних цінностей у покоління X,Y,Z; доведено можливості покращення формування релігійних цінностей, як морально-етичних для покоління Z.

Попередньо дана тематика була розглянута автором та апробована шляхом публікації наукової статті на тему «Вплив економічних криз в країні на девіантну поведінку в суспільстві» на Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Світ економічної науки» (26 березня 2020р., м.Тернопіль) [55].

Апробація дослідження була представлена в матеріалах конференції «Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку», місто Запоріжжя 15-16 жовтня 2020 року, в авторській статті «Сучасний соціально-психологічний погляд на ціннісні орієнтири для Покоління X,Y,Z»[38].

Структура роботи : вступ, три розділи, висновок, список використаних джерел (73 найменування, із них 2 іноземними мовами), 4 додатки. Основний зміст роботи викладено на 74 сторінках комп'ютерного набору. Робота містить 18 таблиць. Загальний обсяг роботи – 99 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОКОЛІНЬ РІЗНОГО ВІКУ

1.1. Релігійні цінності як основа моральних цінностей особистості.

Теорії людських цінностей цікавили багатьох мислителів ще з античних часів.

На думку Платона знання цінностей і їх реалізація в реальному житті – це одне і теж. Тобто справжньою доброчинною і мудрою є та людина, яка знає та розуміє, чим являються високі духовні цінності, здійснює свої вчинки відповідно до цих критеріїв. Аристотель мав інший погляд на це питання, на його думку знання цінностей відображаються в реальній поведінці людини і є нерозривними поняттями. На думку Канта цінності самі по собі не мають буття, вони є тими вимогами, які є зверненими до волі особистості, до тих цілей, які вона перед собою ставить. Згідно поглядів послідовника неокантіанства Віндельбанда, поняття цінності вміщує в себе поняття ідеального буття, буття норми, в ролі цінностей у нього виступають істина, добро і краса. На думку Ріккєрта цінність є чимось безвідносним, саме цінності визначають ступінь індивідуальних відмінностей, вказуючи на сутність, індивідуальне, унікальне [31; 48; 51, 117].

Щодо цінностей в буддизмі існують погляди, які на перше місце ставлять мораль, а віра зводиться до звільнення людей від страждань через перехід в нирвану, яка досягається шляхом медитації і відкидання всіляких бажань. (О.Н.Лосський) [33,88].

Починаючи з найперших релігійних книг — “Нового заповіту”, “Біблії”, відбувалося становлення основних християнських релігійних цінностей — загальних чеснот: розсудливість, поміркованість, справедливість, стійкість, чесність, правдивість, вірність слову; теологічних чеснот: віри, надії, любові, милосердя. Важливими моральними взірцями, канонами є також десять християнських заповідей.

Християнські культурні цінності стали основою розвитку всієї культури, особливо музики, живопису, літератури. Вони інтегрувалися з іншими спорідненими смислами, наприклад, моральними цінностями певного народу, моральними звичаями і традиціями, вибудували ціннісний світ сім'ї, стосунків дітей, батьків (Osvita.ua) [31].

«Світ релігійних цінностей є невід’ємним атрибутом внутрішнього світу особистості, його індивідуального буття, а також вони певною мірою наділені повторюваністю, що і розкриває їх соціальну природу.» - такою є думка О.А.Стасевської [60].

Психологи подають релігійні цінності в основному як суб'єктивно-психологічний фактор, що задовольняє емоційні, пізнавальні, етичні, естетичні потреби людини. Релігійні цінності суттєво впливають на емоційну сферу почуттів особистості посередництвом релігійних культів, що накладає відбиток на вчинки людини, манеру її поведіння, впливає на настрій – людина почуває себе просвітленою, морально чистою, відчуває підтримку. «Емоційний стан характеризують такі визначальні християнські чесноти, як віра, надія, любов, які передають стан світовідчуття віруючого» - зазначає психолог Г.В.Пирог [45].

«Психологічні аспекти духовності відображають людські, особистісні зміни, що відбуваються з суб'єктом в процесі акту розуміння.» (В.В.Знаков) [22].

На думку Васютинського В.О. «Розвиток духовних цінностей перебуває в неоднозначній залежності з розвитком матеріальних потреб та інтересів суспільства. Адже будь-яке важливе досягнення духовного життя з того моменту

коли виникає продовжує впливати на систему цінностей наступних поколінь» [5].

Релігійні цінності, як морально-етичні, є невід'ємною характеристикою внутрішнього світу особистості, його індивідуального буття.

О.А.Стасевська зазначає, що «цінність завжди є чимось позитивним з точки зору задоволення позитивних, перш за все духовних, потреб людини і суспільства в цілому. Кожному суспільству притаманна специфічна ієрархія цінностей, проте важливу роль виконують базові цінності, що постають у формі національно-культурного ідеалу» [60].

Цінності розподіляються на позитивні та негативні, на відносні та абсолютні, на суб'єктивні та об'єктивні. За змістом вирізняють цінності речей, логічні, естетичні, моральні тощо. «До моральних цінностей відносяться нормативні, такі, як добро і зло, справедливість, прекрасне і потворне, про призначення людини, людські ідеали, норми, принципи життєдіяльності тощо» (Osvita.ua) [31].

Як зазначає О.К.Веселова, «психологічно етичні категорії добра і зла («добре» та «погано») людина освоює в формі досвіду переживань в соціальних ситуаціях морального вибору, і досвід прийняття рішення в цих ситуаціях стає внутрішнім суб'єктивним досвідом [8].

Ю.Шайгородський в своїй роботі виокремлює такі групи цінностей: інтегруючі - за допомогою них здебільшого консолідується поведінка суб'єктів (на рівні національної ідеї); сенсу життя - вони визначають цілі буття, людської сутності, цінності волі, правди, краси; вітальні - ціннісні судження, необхідні для збереження й підтримки повсякденного життя, здоров'я, безпеки, комфорту; інтерактивні - цінності міжособистісного спілкування; ідентифікації й соціалізації - вони визначають процес формування особистості [67, с.9].

На думку Г.В.Пирог «релігійні цінності мають ключове значення у створенні духовного балансу особистості і стають засобом досягнення соціально-психологічної стабільності» [45].

У всі часи релігійні цінності, як морально-етичні, завжди виступали своєрідною духовною опорою суспільства, з їх допомогою з покоління в покоління передавалися та зберігалися моральні норми, принципи, народні традиції, звичаї, обряди, національні святині. Звертаючись до релігійних цінностей та надбань, людина завжди могла отримати відповіді на довічні проблеми внутрішнього стану, найпотаємніші сторони свого буття. «Релігійна мораль постає насамперед у вигляді вищих духовних цінностей, - зауважує Л.Чупрій. - Вони протилежні вітальним цінностям, які служать тільки задоволенню людських потреб. Ця мораль розглядає цінність як надбуттєве утворення, як певний Ідеал, що є найвищим виміром людської духовності й орієнтиром буттєвості духу, ствердженням всезагального в індивіді, піднесенням над суто вітальним інтересом» [66].

Інтерес психологів до проблеми духовної інтеграції зумовлений тим, що гармонійне єднання всіх елементів психіки є однією з найважливіших характеристик здорової й повноцінної особистості. Цілісність свідомості людини забезпечує загальну спрямованість і продуктивність усіх психічних процесів, їх рівновагу, стійкість та стабільність.

Т.Полтухович пропонує наступні типи загальнолюдських цінностей:

1) матеріальні – ті, які задовольняють насущні потреби людини (потреби здебільшого належать до матеріальної сфери життєдіяльності);

2) духовні – ті, які відроджують особистість у новій якості (це сфера суспільної свідомості, яка тяжіє до духовної сфери суспільного життя) [47, с.54].

Серед загальнолюдських релігійно-моральних цінностей розрізняємо:

перша категорія — головні людські цінності, що більшою чи меншою мірою входять до всіх інших етичних цінностей: цінність життя, краса, істина, свобода.

до другої категорії відносимо чесноти: сміливість, правдивість, щирість, любов до ближнього, вірність, скромність, відданість;

до третьої — більш часткові моральні цінності - здатність дарувати іншим своє духовне надбання, любов, спрямована на ідеалізовану цінність іншої особистості.

Як зазначає Г.С.Нікіфоров, «важливим аспектом стану моральної сфери особистості є її зв'язок з психічним та соціальним здоров'ям. Серед критеріїв здоров'я особистості стан її моральної сфери займає особливе місце. В якості найбільш часто розуміємих критеріїв психічного та соціального здоров'я називають: чесність, совітливність, справедливність, почуття обов'язку, відповідальність за себе та інших, безкорисливність» [43, 265].

Вищими духовними цінностями є любов, сенс життя, правда, справедливність, моральність. Впевнено можна вважати і свободу однією з вищих моральних цінностей людини.

Слід дати визначення цим поняттям.

Краса - абстрактна властивість речі, ідеї, місця чи живої істоти, зокрема людини, що приносить відчуття приємності, яке відповідає задоволенню (Вікіпедія) [12].

Істина – правильне відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини, її уявленнях, поняттях, судженнях, умовиводах, теоріях об'єктивної дійсності (Вікіпедія)[12].

Свобода - це здатність людини чинити у відповідності до власних бажань, інтересів, цілей на основі знання про об'єктивну дійсність, це можливість вибору варіантів подій (А.Романенко) [50].

Сміливість – це здатність у разі виникнення небезпеки (для життя, здоров'я чи престижу) зберегти стійкість організації психічних функцій і не знизити якість діяльності (Вікіпедія)[12].

Правдивість – здатність критично сприймати і оцінювати навколишній світ і себе самого (Вікіпедія) [12].

Щирість – одна з важливих позитивних рис особистості, яка виявляється у чесності, правдивості, відсутності протиріч між реальними почуттями та намірами стосовно іншої людини (або групи людей) і тим, як ці почуття і наміри підносяться їй на словах (Вікіпедія) [12].

Любов – почуття глибокої сердечної прихильності до особи, прив'язаності або сильного інтересу до когось чи чогось. Любов'ю називають внутрішній, духовний потяг до чого-небудь; глибоку повагу, шанобливе ставлення чи приязнь до людини; стосунки між чоловіком і жінкою, викликані прихильністю, або інтимні стосунки між ними (Вікіпедія)[12].

Вірність – обов'язок або відданість за зобов'язанням, або з власної волі. Прояв лояльності людиною, суб'єктом або громадянином до власної держави або суверену (Вікіпедія)[12].

Скромність – розуміють рису характеру і спосіб життя людини, що виражаються в наступному: помірність у вимогах; байдужість до розкоші і надмірностей; відсутність владолюбства, прагнення бути першим, показувати себе (Вікіпедія)[12].

Сенс життя - це стійка, домінуюча спрямованість моральної свідомості, що безпосередньо виявляється в соціальній діяльності особистості чи суспільної групи й має соціальну цінність (Т.Полухтович) [47, 58].

Правда - це самодумка, це те, яку думку людина має про щось, на підставі своїх переконань (Рокон.kiev.ua)[70].

Справедливість – мораль та чеснота, вразливість як на суспільне добро, так і на суспільне зло (Вікіпедія) [12].

Моральність - це внутрішня установка індивіда діяти відповідно до своєї совісті і свободи волі (Вікіпедія)[12].

Згідно з думкою Л.В.Чупрія «Особистісні цінності відображаються у свідомості у формі ціннісних орієнтацій – найважливіших елементів внутрішньої структури особи, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю їх переживань і відмежовують значиме, істотне для даної людини від неістотного, незначимого»[66].

На думку О.Р.Гавелі «Вивчення релігійних цінностей в релігійно-філософському аспекті, насамперед, пов'язано з різними групами цінностей, що входять до їх складу» [14].

«Формування системи цінностей, моральних, інтелектуальних і вольових характеристик людини проходить під впливом попереднього покоління, а значить саме спадкоємність, сімейність, особливості поведінки є тими факторами, що формує компоненти свідомості»(С.В.Глівенко)[15].

За визначенням Г.В.Гребенькова «наявною є ситуація гострого дефіциту ціннісних установок і орієнтацій, тому релігійні моральні цінності, є основою гуманістичних цінностей та відіграють дедалі вагомішу роль у сучасному вихованні дітей та молоді. Виникає потреба в залученні релігійних цінностей до процесу виховання особистості, визначенні основних засад, цілей, напрямів, змісту, форм і методів формування духовності на їх основі, які разом з іншими складовими сприятимуть розвитку і формуванню духовної високоморальної особистості» [16].

Як зазначив Н.М. Вознюк: «Мета формування релігійних цінностей — це виховання в особистості високих інтелектуальних, моральних інтересів і запитів, ціннісних поглядів, орієнтацій та переконань; створення таких умов, які сприяли б розвитку моральної активності особистості; формування моральної спрямованості її психічної діяльності, моральності потягів, інтересів, поглядів, думок, переконань [13,196].

Як зазначає Г.В.Пирог «Релігійні цінності відіграють вагому роль у процесі гармонізації духовного світу особистості, а також є засобом досягнення соціально-психологічної стабільності. Сучасна теологічна думка акцентує значення терапевтичних функцій релігії, які допомагають людині легше адаптуватися у соціальному середовищі, утверджуватися в суспільстві, долати критичні ситуації» [45].

Релігійні цінності володіють значним психотерапевтичним потенціалом. Релігія, як і психологія, має справу, насамперед, з душею людини, допомагає осмислити життя і пройти кризові ситуації у своєму житті.

Найбільш об'ємні емпіричні дослідження індивідуальної моральної свідомості та мотивів моральної поведінки проводилися Л.Колбергом. Л.Колберг розробив спеціальний метод вивчення моральної свідомості, що представляє собою структуроване інтерв'ю, в ході якого респонденту пропонується вирішити моральну ділему та розгорнуто обґрунтувати свій вибір [73].

Зараз наша країна переживає досить складні часи. «Складність політичної та економічної ситуації в свою чергу призводить до певних особистісних проблем людини, більш глибокою є культурна криза, все це сприяє певну духовну деградацію суспільства, помітним є факт втрати ціннісних орієнтирів» - зауважує в своїй роботі О.В.Радченко [48]. Незаперечним є твердження В.О.Васютинського, що «культура і духовність – це основні складові будь-якої нації, без яких розвинене суспільство не може існувати. Суспільство, в якому знецінюються духовні та моральні надбання, приречене на загибель»[5, т.8, вип.6].

Теорія поколінь дає пояснення тому, які причини та події сприяли формуванню різних поглядів та сприйманню дійсності різними поколіннями, чому ми різні речі сприймаємо по-різному, чому по-різному проходить адаптація людей. Вивчає та пояснює безперечний вплив зовнішніх факторів на формування

світосприйняття, погляди, ставлення до речей, психологію людей - тобто на цінності людей різних поколінь.

1.2. Покоління X, Y, Z та їх психологічні особливості

Теорія поколінь — теорія, розроблена Нілом Хоузом та Вільямом Штраусом, яка описує цикли поколінь, що повторюються в історії США. Штраус і Хоув вперше заговорили про теорію в 1991 році, коли вийшла їх спільна книга «Покоління» («Generations»), яка переказує історію США як серію біографій різних поколінь, починаючи з 1584 року. В 1997 році світ побачила книга «Четверте перетворення» («The Fourth Turning»), в якій автори розвивають теорію і пишуть про чотирьохчастинні поколінневі цикли і моделі поведінки, що повторюються, в історії США (Вікіпедія)[12].

Основою цієї моделі є цінності людей – представників середнього класу. Та, на думку Н. Стець, яка займалась дослідженням цієї теорії, «саме цінності і їх схожість, а не вік, формують і визначають покоління як групу людей, народжених у певний віковий період, що випробували вплив одних і тих же подій і особливостей виховання, зі схожими цінностями» [61].

Люди часто не помічають цих цінностей, але саме вони багато в чому визначають нашу поведінку: як люди спілкуються між собою, як вирішуються конфлікти, як будуються відносини, як розвиваються; що купують люди різного віку, що їх мотивує, які ставляться цілі та якими способами та методами управляють людьми. Добре розуміючи відмінності поколінь, можна ясно розуміти, як різним поколінням плідніше співпрацювати та ефективніше взаємодіяти.

Людей всередині одного покоління об'єднують спільні цінності, особливості поведінки й звички. Найбільш раціонально розмежовувати покоління на основі виділення значущих соціально-історичних подій, які

припали на період становлення особистості людини того часу (Л.В.Щетініна) [69].

І.П.Маноха, стосовно Теорії Поколінь запевняє, що є «різні думки вчених, чи є ця теорія статично доведеною та науковою, чи це лише поверхнєве узагальнення сукупності окремих фактів. Проте, не можна не зважати на об'єктивні відмінності й особливості сучасних людей різних поколінь. Тому до наукових теорій поколінь доречно звернутися, щоб більш глибоко досягнути твердження «Вчитися у різних поколінь». Адже, навчання, освіта - це те, що відбувається «сьогодні» заради і задля того, що буде «завтра»» [36].

Штраус і Хоув визначають покоління як сукупність усіх людей, народжених в проміжок часу, що становить приблизно 20 років, або одну фазу життя: дитинство, молодість, середній вік і старість. Покоління можна ідентифікувати, якщо воно відповідає трьом критеріям. По-перше, представники одного покоління поділяють одну історичну епоху: вони стикаються з однаковими ключовими історичними подіями і соціальними віяннями, перебуваючи на тих же життєвих фазах. По-друге, вони поділяють певні загальні переконання і моделі поведінки. По-третє, знаючи про досвід і особливості, які вони поділяють зі своїми ровесниками, представники одного покоління також поділятимуть і почуття приналежності до цього покоління.

Штраус і Хоув стверджують, що вони виробили своє визначення покоління на основі праць різних авторів і мислителів: від древніх письменників, як Полібій і Ібн Хальдун, до відносно сучасних соціальних теоретиків, як Хосе Ортега-і-Гассет, Карл Маннгейм, Джон Стюарт Мілль, Еміль Літтре, Огюст Конт і Франсуа Мантре [72;12].

Як пише І.П.Маноха, «кожна людина вже за способом свого існування відноситься до конкретної соціальної групи, межі якої зумовлені певними віковими параметрами членів цієї групи. Така велика соціальна група отримує статус покоління, коли до уваги береться сукупність всіх змістових зв'язків

(реальних і умовних), що об'єднують членів цієї групи: цінностей, ідеалів, переконань, очікувань» [36].

Працюючи над «Поколіннями» Штраус і Хоув виявили деяку модель в розвитку поколінь, на які впливали певні історичні події. Автори назвали цю модель перетвореннями або періодами. У «Поколіннях» і детальніше в «Четвертому перетворенні» вони виявляють чотирищаблевий цикл соціальних і надбудованих ер (перетворень) (Вікіпедія) [12].

Згідно з Штраусом і Хоувом, перше перетворення — Підйом. Це пост-кризовий період, коли інститути сильні, а індивідуалізм слабкий. Суспільство впевнене в тому, чого воно хоче досягнути спільно, проте люди, не включені в цей рух, часто страждають від необхідності дотримуватися правил, які загальні для усіх [72, p.101; 12].

Згідно з теорією, друге перетворення — Пробудження. Це період, коли інститути піддаються нападкам в ім'я особистої і духовної автономії. Як тільки суспільство досягає піку свого розвитку, людей несподівано починає стомлювати дисципліна, і вони хочуть повернути собі індивідуальність. Молоді активісти дивляться на період Підйому як на епоху культурної і духовної бідності [72, 102;12].

Згідно з Штраусом і Хоувом, третє перетворення — Спад. Настрій цього періоду багато в чому протилежний Підйому: інститути слабкі та позбавлені довіри, тоді як індивідуалізм процвітає. Підйоми йдуть за Кризами, тому суспільство жадає об'єднуватися і будувати. Спади приходять на зміну Пробудженням, ось чому суспільство роз'єднане і хоче насолоджуватися життям. [72, 102-103; 12].

На думку дослідників, четверте перетворення — Криза. Це період, коли інституціональні структури зруйновані та створені знову для виживання нації. Цивільна влада опам'ятовується, культура змінює напрям і слугує потребам

суспільства, а люди поступово починають усвідомлювати себе членами певної більшої групи [72, 103-106; 12].

Кожен період триває 20-22 років. 4 періоди складають повний цикл, що триває приблизно 80-90 років, який автори називають *saeculum*, що в переведенні з латині означає «довге життя людини» і «природне століття» (Вікіпедія)[12].

Досліджуючи дані по Теорії Поколінь, В.А.Кірвас подає думку про те, що люди, які вирости в одну й ту саму історичну епоху, мають схожий світогляд, цінності та установки, а також субкультуру. Це все формує основу, на якій далі формується свідоме життя. Ці поняття найчастіше є напівсвідомими та непомітними і неявними. Та в подальшому житті саме ці цінності формують соціальну поведінку та мислення людей, їх реакції на події, сприймання оточення [29].

Зміна поколінь приводить в рух цикл перетворень і визначає його періодичність. Як тільки кожне покоління вступає в наступну життєву фазу і нову соціальну роль, фундаментально міняються настрої і поведінка, даючи можливість новому поколінню виявити себе. Історичні події формують покоління в дитинстві і молодості; потім, будучи батьками і лідерами в середині життя і в старості, покоління формують історію (Вікіпедія) [12].

У основі ідей Штрауса і Хоува лежить зміна двох різних перетворень — Криз і Пробуджень. Обидва ці періоди характеризуються тим, що люди, що їх пережили, спостерігали такі історичні події, які сильно змінили їх соціальне середовище [72;12].

Кризи — це періоди, відмічені серйозними цивільними переворотами, коли суспільство фокусується на тому, щоб реорганізувати зовнішній світ інститутів і публічної поведінки. Пробудження — періоди, відмічені культурним і релігійним оновленням [12].

Н.Стець виділяє шість поколінь (з тих, що сьогодні живуть):

- покоління переможців або GI (народилися в 1901- 1922);
- мовчазне покоління (1923 - 1942);
- покоління бумерів або Baby Boom (1943 - 1963);
- покоління X (1963 - 1982);
- покоління Y (1982 - 2000);
- покоління Z (2000 - 2020)[61].

На думку І.П.Манохи «представники різних поколінь дійсно й достеменно – різні, іноді - до протилежності, що часто зумовлює напругу, ускладнення. Конфліктність між представниками різних поколінь – слушна, дієва, актуальна проблема» [36].

Науковці певні, що сучасних людей просто неможливо характеризувати шляхом об'єднання в єдине ціле. Саме тому виникає Теорія Поколінь: X, Y, Z. Кожне з них заслуговує окремої уваги, а тому пропонуємо детальніше розглянути усі ці особливості.

Покоління X (Generation X). Інші назви: Іксер, Xers, Покоління 13, Невідоме покоління. Народжені в 1963-1982 роках.

На думку Ю.Слакві, на це покоління вплинула значна низка важливих подій: Афганська війна, операція «Буря в пустелі», початок ери персональних комп'ютерів, перша чеченська війна [59].

Якщо говорити про країну, яка власне вперше ввела цей термін у світ, то у США Поколінням X зазвичай називають людей, що народилися в період спаду народжуваності, який наступив після демографічного вибуху.

Досить вагомим стало дослідження британської молоді, проведене Джейн Деверсон в 1964 році для журналу *Womans Own*, яке виявило, що молоді люди «сплять один з одним до весілля, не релігійні, не люблять королеву і не поважають батьків, не змінюють прізвище, коли виходять заміж» [61].

Згідно характеристиці, що дає Ю.Слакві «покоління X — нове «втрачене покоління», як і всі інші покоління до них, які росли в період, коли соціальні

інститути ослабли і втратили довіру. У цей період знову розцвів індивідуалізм. Основним чинником для неспокою цього покоління є втрата орієнтиру до духовних цінностей. Те, що було цінним для попереднього покоління (будинки, робота, сім'я як осередок суспільства), для людей покоління Х здається дріб'язковим і не вартим уваги. Тому, це покоління зайняте постійним пошуком чогось кращого у світі і своїм місцем на Землі» [59].

Ф.Мікушин виділяє такі особливості Іксів: «люблять зміни, роблять вибір, глобальна інформованість, технічна грамотність, індивідуалізм, виживання, навчання на протязі всього життя, неформальність, пошук емоцій та страху, прагматизм, надія на себе» [39].

Варто зауважити, що їхньою відмінною рисою є те, що вони скептично ставляться до усього, що їх оточує, тому й обирають вміння розраховувати виключно на свої сили. Їм притаманне альтернативне мислення, а також висока проінформованість про абсолютно усе, що відбувається у світі. У той же час, як зауважує Н.Бухалова, «ікси надзвичайно гнучкі, для них немає проблеми у тому, щоб якимось змінюватися» [4]. Основною їхньою метою є наполеглива праця та досягнення індивідуального успіху. Це покоління не бачить сенсу у побудові будь-яких колективних цілей та завдань. Успіх кожної окремої особистості набагато важливіший за спільну працю.

На думку психолога О.Марусич, для Іксів є характерні «недомовленість, непроговорюваність своїх почуттів» [37], що на думку автора сприяє накопиченню негатива, а також така недомовленість та непроговореність рано чи пізно виливається в соціум. Також для Іксів характерним є невміння делегувати свої справи, завищене контролювання ситуацій.

Як зазначає Н.Миронова, «з'являється величезна проблема з наркотиками та СНІДом, надзвичайно впливає на психічний стан людей війна в Афганістані. Виникає тенденція розлучень, а тому, можна було побачити велику кількість матерів-одиначок. Зростала кількість жінок на виробництвах та заводах,

це переставало бути новиною для оточуючих. Усі ці чинники зумовили значний спад народжуваності» [40].

Психолог С.Садова дає такі характеристики представникам покоління Х: «Х-покоління має менш позитивний погляд на життя, а тому їхній підхід до вирішення проблем вважають більш прагматичним» [54].

Покоління Іксів, що виросло в СРСР є надзвичайно активним, з великою потребою дарувати свою любов та увагу оточуючим. Тому, не дивно, що наступні покоління не дуже розуміють надмірну увагу чи опіку Іксів. А Ікси, у свою чергу, просто хочуть дати своїм дітям те, що не отримали від власних батьків (багато хто з їх батьків були дітьми війни, важко працювали та не мали часу на опіку чи турботу про своїх дітей). Ця потреба іноді була настільки сильною, що жінки будь-якою ціною намагалися знайти собі партнера, навіть, якщо той був схильним до агресії або ж мав пристрасть до алкоголю.

Загалом, Покоління Х виросло за непростих часів конфліктів та нестабільності. Тому, вони більше за усіх схильні до депресій, внутрішніх переживань, емоційної нестабільності. Однак, самопізнання та саморозвиток залишаються просто необхідними для Іксів.

Характерними рисами Іксів, на думку О.Марусич, є схильність до диктатури, тому в наявності такі риси, як «слабкість, заздрість, образливість, виправдання, підстроювання, безвідповідальність, а звідси і наслідки – агресія (як захисна реакція), образи («Я жертва»), плітки (зацикленість на собі), порожні розмови, фокус на негативі, конфліктність, помста, занижена самооцінка» [37].

Основними цінностями Іксів, за визначенням А.Б.Єрмоленко є: готовність до змін, можливість вибору, глобальна інформованість, технічна грамотність, індивідуалізм, прагнення вчитися протягом усього життя, неформальність поглядів, пошук емоцій, прагматизм, надія на себе, рівноправ'я статей. Цілеспрямовані та відповідальні працівники, на яких можна покластися. Для

Іксів дуже важливі соціальні гарантії та впевненість у завтрашньому дні. Відданість кар'єрі переважає сімейні пріоритети. [20, с.85].

Мілленіали (Millennials), або Покоління Y (Generation Y).

Інші назви: Покоління Ігрек, Покоління Міленіуму, Покоління Пітера Пена, Покоління Next, Мережеве покоління, Покоління бумеранга, Покоління трофеїв.

На думку Ю.Слакві, є різні погляди на це питання: «одні кажуть, що це всі, народжені з початку 80-х. Інші уточнюють: з 1983-го по кінець 1990-х. А треті захоплюють і початок 2000-х. Другий варіант — з 1983-го по кінець 1990-х — мабуть, найбільш переконливий» [59].

Термін був запропонований журналом Advertising Age (Н.Стець) [61]. Вважається, що на формування світогляду Ігриків вплинули: перебудова, розпад СРСР, «лихі 90-і», тероризм, війни (в Іраку, в Чечні і ін.); міжнародна фінансова криза, підвищення вартості житла і безробіття; телебачення, поп-культура, торрент-трекери і відеохостінги, розвиток мобільного та інтернет-зв'язку, комп'ютерних технологій, соціальних мереж, digital-медіа та відеоігор, флешмоб- і мем-культури, онлайн спілкування, еволюція девайсів.

Як зазначила Н.Бухалова, «одна з найпомітніших рис Ігриків — залежність від знань, які вони знаходять не в книжках з бібліотек, а на інтернет-ресурсах. Це покоління, яке обожає вчитися, однак цей процес для них абсолютно відмінний від Іксів. Навчання для міленіумів — це щось цікаве та самобутнє. Те, що раніше можна було дізнатися виключно від вчителів та викладачів, для Ігриків стає легкодоступним. Це зумовлює ще одну рису цього покоління — надмірну довіру до інформації, що подана на онлайн-сервісах, особливо без наявності будь-якої цензури на неї» [4].

Якщо казати за освіту, то вона все більше втрачає свій сенс. Ігрики кидають інститути та не бачать у них сенсу, адже професії, на яких навчають у вишах або вже застарілі, або ж стануть такими у майбутньому. Ігрики, які

бачили, як їхні батьки з вищими освітами мали йти торгувати на базар або робити щось схоже, просто розчарувалися в освіті. Їх більше приваблює саморозвиток.

«В систему цінностей цієї групи включені такі поняття, як громадський обов'язок, мораль, відповідальність, а також негайна винагорода та мода» (О.Хомякова) [64].

Психолог С.Садова однією з характеристик цього покоління вважає інфантильність [54].

Значну увагу Міленіуми приділяють власному комфорту. Для них самореалізація виходить на перший план.

Характерна для цього покоління і теорія «вічної молодості» (Н.Миронова) [40]. Міленіуми намагаються до останнього відтягувати момент приходу етапу дорослішання. Така ситуація пов'язана з тим, що бути дорослим — означає брати на себе відповідальність.

Загалом, Ігрики — це покоління вільнодумців. Вони люблять свободу, цінують її понад усе. Слідкують за сучасними трендами — у моді, їжі та діджитал тенденціях. Негативною їхньою характеристикою є те, що вони прагнуть мати все й одразу. Якщо кар'єра для них — це щось надзвичайно важливе, то тривалий розвиток, професійне зростання — це щось абсолютно безглузде. Ігрики ніколи не були зацікавлені у тяжкій праці та довготривалому процесі отримання найкращої посади. Вони хочуть отримати все тут і зараз. Н.Стець зазначає, що «не останнє місце для них займають вигідні знайомства, адже це, на їх думку, допоможе значно більше, ніж вища освіта» [61]. Це покоління не любить суворих рамок, а тому гнучкий графік роботи та комфортні умови праці — обов'язкові умови високої продуктивності міленіумів. Те ж саме можна сказати і про матеріальну забезпеченність, для міленіумів — це шлях до можливостей.

Важливим для них є свобода пересування та враження. Цінують час, гумор, вживають сленг.

Основними цінностями Іксів, за визначенням А.Б.Єрмоленко є: громадянський обов'язок і мораль, відповідальність, але при цьому психологи відзначають їх наївність і вміння підкорятися. Вони, більше ніж інші відстоюють свою точку зору та повагу до себе. Публічні люди. Ігрики талановиті, але крім таланту для них важливі питання відповідальності за компанію, за регіон, за країну – морально-етичні цінності [20, с.6].

Особливу увагу для Ігриків відіграють соціальні мережі. Віртуальна реальність — це те, що їм потрібно для повноцінного існування. На подібних онлайн-платформах вони можна створити собі новий образ, хай навіть він і не існуватиме у реальному житті. Міленіуми люблять знаходити друзів за своїми інтересами, а у соціальних мережах це зробити легше за все.

О.К.Веселова дає наступну характеристику тим, що належить до Покоління Y: «Якості особистості, збезпечуючі її моральну надійність – висока фрустраційна стійкість, самоконтроль, неагресивність, необразливість, оптимізм, здатність планувати та здійснювати свій життєвий шлях (наявність сенсу життя). Існує також погляд на певні психічні порушення, неадекватність та дезінтеграцію особистості, як на порушення нормативної регуляції поведінки» [8].

«Незважаючи на певні негативні риси цього покоління, - воно по-своєму цікаве і неординарне. Ігрики мають досить позитивне мислення, вірять у те, що життя прекрасне і різноманітне, а всі люди — це брати. Від роботи, вони очікують значних результатів, а тому й викладаються на повну.» - такою є думка Н.Миронової [40].

Покоління Z (Generation Z), або Покоління ЯЯЯ (Generation MeMeMe).

Інші назви: Покоління ЯЯЯ, Покоління Z, Net Generation, Internet Generation, GenerationI, Homeland Generation, New Silent Generation, Generation 9/11.

Покоління Z (або Покоління ЯЯЯ) — це люди, що народилися на початку 2000-х. Як зазначає Н.Бухалова, «на їх філософський і соціальний світогляд вплинули світова фінансово-економічна криза, розвиток мобільних технологій»[4].

Описуючи Теорію поколінь, Н.Стець зазначає: «Покоління зетів — це яскравий приклад людей, які з'явилися у часи великої глобалізації та постмодернізму. Характерною рисою є те, що вони розуміються на сучасних технологіях ще із раннього дитинства, але не є командними гравцями, їх треба вчити цьому» [61].

На думку О.Саврук, «це покоління відрізняється абсолютною відсутністю чітко визначеної життєвої позиції. На відміну від усіх їхніх попередників, Зетів не мотивують ані гроші, ані будь-яке кар'єрне зростання. Вони геть не самостійні і постійно потребують, аби хтось вказував їм на те, чим вони мають займатися. Проте, досить волелюбні, їх не можна примушувати до будь-чого. Вони ніколи не будуть робити те, чого не забажають самі. Навіть змалечку для них важливо, аби до їхньої думки дослухалися. Люблять вчитися, швидко засвоюють нові знання. Великі обсяги інформації не становлять для них ніяких труднощів» [53].

Переважну більшість знань вони отримують з Інтернет-ресурсів. Однак, тут виникає проблема. Кругозір Зетів досить поверхневий. За рахунок того, що вони не бачать сенсу у школі чи університеті, вони не отримують базових знань та навичок. Все, що вони дізнаються в режимі онлайн, несе виключно ситуативний характер. Попри це, на думку А.Б.Єрмоленко, «Зети відрізняються

своєю неймовірною багатозадачністю та креативністю. Вони обожають знаходити рішення в складних ситуаціях та розв'язувати складні задачі» [20].

Досить негативні риси є і у їхньому характері. Вони мають схильність до капризів та істерик, прагнуть, аби все було виключно так, як скажуть вони. На думку Н.Стець Зети «мають яскраво виражене нахабство, егоїзм та нарцисизм (слід згадати культуру «селфі»)» [61].

Покоління Z — це мандрівники. Їм не потрібен комфорт, робота та гроші. Вони прагнуть до усього нового та невідомого. Велике значення мають емоції, які вони зможуть пережити.

«Досить часто Зети виступають проти поганих звичок (паління, алкоголь), а також є вегетаріанцями» (Ю.Слакві) [59]. Вірять в мир у всьому світі, прагнуть вирішувати екологічні та соціальні проблеми.

Важливою цінністю для представників Покоління Z, на думку Є.Шаміс, є повага до їх особистого простору, при цьому вони вміють брати на себе відповідальність та роблять це легко [68].

Як зазначає Н.Стець, «щоб завоювати увагу Зетів, їх потрібно мотивувати. Все, що вони роблять, потребує реакції оточуючих, байдуже негативної чи позитивної. Головне — це увага до їхньої особистості. Всі завдання, які ставляться перед представниками цього поколінням, потрібно формулювати чітко та детально. За кожне виконане — одразу давати винагороду. Незважаючи на те, що Зети індивідуалісти, вони так само обожають зібрання однолітків і коворкінги, тому їх завжди треба залучати до командної роботи» [61].

На думку А.Б.Єрмоленко «Цінності сім'я і дружба для них на першому плані, до п'ятірки потрапляють ще любов, кар'єра і гроші. Це майбутні сімейні кар'єристи» [20].

В результаті проведення досліджень, Хоув і Штраус дійшли висновку, що конфлікти поколінь обумовлені не різницею у віці, а різницею в тих цінностях, які є важливими для певного покоління. Якби було інакше, для людей, що

досягли певного віку, важливими були б, скажімо, цінності, що важливі для їхніх батьків.

Теоретичний аналіз літератури з досліджуваної нами проблеми дає підстави зробити висновок, що релігійні цінності – це сукупність таких ідей, норм поведінки, дій, за допомогою яких постійно відбувається задоволення духовних потреб людини.

Релігійні цінності є невід’ємним атрибутом внутрішнього світу особистості, його індивідуального стилю, мислення, реакцій, а також вони певною мірою наділені повторюваністю, що і розкриває їх соціальну сутність. Релігійні цінності — своєрідні статичні духовні опори, які впорядковують дійсність особистості в нестабільні життєві моменти, привносять в неї певний сенс та є оціночними орієнтирами дійсності.

Інтерес психологів до проблеми духовної інтеграції зумовлений тим, що гармонійне єднання всіх елементів психіки є однією з найважливіших характеристик здорової й повноцінної особистості. Цілісність свідомості людини забезпечує загальну спрямованість і продуктивність усіх психічних процесів, їх рівновагу, стійкість та стабільність.

Основою Теорії поколінь є цінності людей – представників середнього класу. Та, на думку сучасних учених, саме цінності і їх схожість, а не вік, формують і визначають покоління як групу людей, народжених у певний віковий період, що випробували вплив одних і тих же подій і особливостей виховання, зі схожими цінностями.

Представники різних поколінь дійсно й достеменно – різні, іноді - до протилежності, що часто зумовлює напругу, ускладнення. Науковці певні, що сучасних людей просто неможливо характеризувати шляхом об’єднання в єдине ціле. Саме тому виникає Теорія Поколінь: X, Y, Z.

Покоління X — нове «втрачене покоління», як і всі інші покоління до них, які росли в період, коли соціальні інститути ослабли і втратили довіру. У цей

період знову розцвів індивідуалізм. Основним чинником для неспокою цього покоління є втрата орієнтиру до духовних цінностей.

Одна з найпомітніших рис Ігриків — залежність від знань, які вони знаходять не в книжках з бібліотек, а на інтернет-ресурсах. Навчання для Міленіумів — це щось цікаве та самобутнє. Вони абсолютно відкидають вже застарілі канони, адже у часи, коли приходить інформаційна ера, цінність самої інформації змінюється.

Представники Покоління Зетів — це яскравий приклад людей, які з'явилися у часи великої глобалізації та постмодернізму. Характерною рисою Покоління Z, є те, що вони розуміються на сучасних технологіях ще із раннього дитинства. Але їх треба вчити бути командними гравцями, заохочувати до суспільних дій, підштовхувати у вирішенні життєвих задач.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ОНТОГЕНЕЗУ

2.1. Методи, методика і процедура дослідження

Дослідження проводилося з респондентами, які проживають на території Дніпропетровської, Одеської, Київської, Кіровоградської, Миколаївської областей.

Час проведення опитування червень-серпень 2020 року.

Відповідно до теми наукової роботи це були три групи осіб з певними віковими обмеженнями:

- перша група Покоління X (народжені у 1963-1982 рр.) – 22 особи;
- друга група Покоління Y (народжені у 1983-1999 рр.) – 21 особа;
- третя група Покоління Z (народжені у 2000-2006 рр.) – 21 особа.

Слід зазначити, що, посилаючись на рекомендації до проведення застосованих опитувальників та анкет, вимогою до респондентів першої та другої групи (Покоління X та Y) була наявність освіти не нижче за середню спеціальну. Для третьої групи (Покоління Z) – навчання у ВНЗ або високий рівень успішності в школі.

Наше дослідження проводилося в чотири етапи.

На першому етапі дослідження було пропрацьовано та оброблено науково-психологічну літературу з метою визначення основних понять досліджуваної тематики, ступеню розробленості Теорії поколінь та визначення значимості релігійних цінностей, як мораль-етичних для представників різних поколінь, підбір потрібних методик та методів для проведення опитування та розроблення авторської анкети.

На другому етапі дослідження було проведено анкетування та опитування респондентів - заповнення трьох анкет (авторська анкета, опитувальник Рокіча [42,25-29], методика О.К.Веселової ДП-1[7, 359-374]), усна бесіда по питанням, що виникали, вислуховувалися думки респондентів, задавалися уточнювальні питання та надавалися відповіді. Опитування проводилося як при живому спілкуванні так і в он-лайн режимі.

На третьому етапі дослідження проводилася обробка даних анкети та опитувальників, підрахунок індивідуальних балів та виведення середніх балів для груп поколінь, адже основним питанням, яке нас цікавило, було порівняння показників трьох поколінь, їх аналіз та висновки по релігійним, як морально-етичним цінностям, динаміку розвитку цінностей в онтогенезі, виявлення факторів впливу на цей розвиток.

На четвертому етапі дослідження, виходячи з висновків третього етапу, було розроблено план заходів та психологічні рекомендації щодо підвищення показників моральності та релігійних цінностей для Покоління Z.

Дослідження рівня значимості релігійних цінностей та моральної стійкості проводилася за допомогою авторської анкети «Визначення рівня показників моральних цінностей особистості», опитувальника «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча [42, 25-29] та опитувальника з методики О.К.Веселової «Друг-порадник-1» [7, 359-374].

Авторська анкета розроблена на основі позиції Десяти заповідей Моїсея та включає в себе 15 тверджень або питань та три варіанта відповідей, з яких треба вибрати прийнятну для себе (а, б або в). Кожна відповідь оцінюється відповідною кількістю балів (1, 2 або 3). Далі підсумовується загальна кількість балів.

Текст авторської анкети наводиться нижче.

Авторська анкета

«Визначення рівня показників моральних цінностей особистості»

Ім'я _____.

Дата народження _____.

Дата заповнення анкети _____.

Пояснення до проходження анкетування: Виберіть твердження з яким ви погоджуєтесь найбільше.

1. Ваше відношення до релігійного виховання особистості:
 - а) сучасній людині зараз можна обійтися без релігійного виховання;*
 - б) релігійне виховання не зайве в сучасному житті, але не основне;*
 - в) релігійне виховання – основа моральних якостей особистості.*

2. Ті моральні устої, які отримує людина в сім'ї є фундаментом її подальшого життя.
 - а) ні;*
 - б) в сім'ї лише частково закладаються основи моральності;*
 - в) так.*

3. Життя іншої людини є недоторканим за будь-яких умов.
 - а) ні;*
 - б) дивлячись по обставинам;*
 - в) так.*

4. Люди повинні бути милосердними, допомагати нужденним або тим, хто допомоги потребує.
 - а) ніхто нікому нічого не винен, кожен допомагає сам собі, як може;*
 - б) враховуючи обставини – можуть допомагати, можуть ні;*
 - в) милосердя та допомога ближньому – моральний обов'язок кожної людини.*

5. В житті кожного є люди, які його чомусь навчили. Ми повинні поважати цих людей та бути їм вдячними.
 - а) своїм успіхам та знанням ми повинні завдячувати тільки власним старанню, здібностям та наполегливості;*
 - б) хто заслужив повагу, тому й бути вдячним;*
 - в) так, будь-які уроки в нашому житті були важливими, тому вчителі заслуговують на вдячність.*

6. Присвоювати речі, які тобі не належать - неетично.
 - а) якщо дуже потрібно, то можна;*
 - б) якщо ніхто не дізнається та не постраждає – можна;*
 - в) не можна присвоювати собі чужі речі.*

7. Чи потрібно повертати борг, якщо про нього вже забув той, хто в борг давав?
- а) ні;*
 - б) в залежності від обставин;*
 - в) так.*
8. Чи важливо завжди дотримуватися букви закону?
- а) у нас в державі такі недосконалі закони, що порушувати їх не є чимось поганим;*
 - б) якщо ніхто не дізнається та не постраждає – можна;*
 - в) ні, закони порушувати не можна.*
9. Як Ви відноситеся до подружньої зради?
- а) в житті буває всяке;*
 - б) краще не зраджувати, але якщо ніхто не дізнається – можна;*
 - в) ні, подружжя повинно вести благочестиве життя.*
10. Чи можна говорити неправду?
- а) можна;*
 - б) в залежності від обставин;*
 - в) не можна.*
11. Чи завжди потрібно бути вдячним за допомогу?
- а) не завжди;*
 - б) в залежності від обставин;*
 - в) завжди.*
12. В сучасному соціумі біблійська норма «Слухайся своєї совісті» -
- а) вже не зовсім відповідає вимогам сучасності;*
 - б) совість це важливо, але іноді їй можна помовчати;*
 - в) така ж актуальна, як і раніше.*
13. Ви помітили, що хтось із знайомих чи колег робить якісь недозволені або протиправні дії. Чи розкажете ви про це «на вушко» керівнику чи начальнику?
- а) так;*
 - б) в залежності від відношення до «порушника»;*
 - в) ні.*
14. Говорити неправду –
- а) можна;*
 - б) якщо це несуттєво та нікому не нашкодить – можна;*
 - в) не можна.*
15. Як Ви реагуєте на людей, погляди яких різняться від Ваших:
- а) мене дратують такі люди;*
 - б) по різному – в залежності від обставин та настрою;*
 - в) завжди намагаюся поважати точку зору іншої людини.*

Інтерпретація результатів авторської анкети (кількість набраних балів):

15-25 – низький рівень показників моральних цінностей;

26-35 - середній рівень показників моральних цінностей;

36-45 – високий рівень показників моральних цінностей.

Наступним застосовувався в проведенні дослідження опитувальник «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча [42,25-29]. Ця методика (див.А) основана на прямому ранжуванні списку цінностей. Подається два списки цінностей, кожен з яких має по 18 питань. Перший список – термінальні цінності – це цінності-цілі, те, до чого людина прагне. Другий список – інструментальні цінності – цінності-засоби, той образ дій або властивість особистості, яких слід дотримуватися, щоб досягнути цінностей-цілей. Респонденту пропонується ранжувати питання з кожного списку по значимості для нього від 1 до 18 (1- найбільш значима цінність, 18 - найменше значима цінність). Далі обробляються дані наступним чином:

1-6 – найбільш значимі цінності;

7-12 – бажані, але не обов'язкові цінності;

13-18 – найменш значимі цінності.

Перевагою методу є універсальність, зручність і економічність у проведенні дослідження та обробці результатів.

Наступним є опитувальник методики О.К.Веселової «Друг-порадник-1» [7, 359-374]. Теоретичну основу метода «занурення в ситуацію морального вибору»[8] можна сформулювати наступним чином: існує природний моральний закон, в основі якого лежать Десять заповідей Моїсея. Цей набір норм включається і в загальнолюдські моральні норми і відповідає етичним нормам всіх світових релігій.

Методика «Друг-порадник-1» » (див.Б) має своєю метою вплинути на формування моральної сфери особистості та на процес її морального самовизначення. В її основі лежить дослідження можливої поведінки

особистості в достатньо конкретних життєвих ситуаціях морального вибору, які мають однозначне етичне рішення з традиційних світоглядних позицій.

Суть метода полягає в тому, що респондентам пропонуються для вирішення ситуації, кожна з яких можна розглядати як ситуацію морального вибору. Респондент як би «занурюється» в конкретну ситуацію, цілком реальну в житті. Методика має проектний характер, так як не дає ніяких обмежень на процес прийняття рішень. В основі кожної ситуації лежить моральний вибір – можливість порушити або виконати яку-небудь загальноприйняту моральну норму.

У випадку проведення заняття по плану групової дискусії є можливість вибрати окремі ситуації відповідно до запланованої теми, та корегувати час, затрачений на все заняття. Тривалість обговорення кожної ситуації може бути різною – в залежності від кількості запропонованих психологом питань.

Індивідуальне завдання на першому етапі полягає в тому, щоб дати пораду другові в складній життєвій ситуації морального вибору. Респондентів просять дати пораду другові у формі розгорнутої відповіді у вигляді тексту будь-якого обсягу та вільного змісту у кожній із запропонованих складних ситуацій. На другому етапі проведення заняття респонденти сідають у коло та обговорюють кожну ситуацію з точки зору своїх поглядів та переконань.

Обробка результатів відповідей на питання передбачає два можливих варіанта:

- підрахунок показника «моральна нестійкість»;
- підрахунок показника «індекс моральності».

При підрахунку показника «моральна нестійкість» відповіді респондента в кожній ситуації присвоюється одна з трьох категорій:

- позитивний моральний вибір – повна відповідність традиційному моральному стандарту – 0 балів;

- негативний моральний вибір – заперечення традиційного морального стандарту, думка про необов'язковість його виконання – 1 бал;
- проміжний варіант – невизначені відповіді, ухиляння від відповіді, відсутність відповіді на дане питання – 0,5 бала.

При підрахунку показника індекс моральності відповідям респондентів в кожній ситуації присвоюється одна з трьох категорій:

- позитивний моральний вибір – повна відповідність традиційному моральному стандарту – 2 бали;
- негативний моральний вибір – заперечення традиційного морального стандарту, думка про необов'язковість його виконання – 0 балів;
- проміжний варіант – невизначені відповіді, ухиляння від відповіді, відсутність відповіді на дане питання – 1 бал.

Індекс моральності підраховується як сума балів, отриманих за позитивні та невизначені відповіді по одинадцяти ситуаціям (в обробку не включають ситуації №№ 3,9,10) морального вибору. Крім того підраховується кількість невизначених відповідей, кількість позитивних та негативних рішень морального вибору, які також можуть розглядатися, як загальні показники стану моральної сфери особистості.

2.2. Результати діагностичного дослідження та їх інтерпретація

На початку дослідження було проведено опитування та анкетування респондентів певних вікових груп:

- перша група Покоління X (народжені у 1963-1982 рр.) – 22 особи;
- друга група Покоління Y (народжені у 1983-1999 рр.) – 21 особа;
- третя група Покоління Z (народжені у 2000-2006 рр.) – 21 особа.

Кожен респондент отримав три бланка анкети та опитувальників, на які в письмовій формі надавались відповіді згідно інструкцій до анкети та опитувальників.

Проаналізуємо більш докладно результати дослідження по кожній окремій групі поколінь.

Покоління X (народжені у 1963-1982 рр.).

Кількість респондентів – 22 особи. Середній вік респондентів – 47 років. Але до підрахунку результатів було допущено лише 21 анкету, так як, на думку автора, респондент НаталляХ-13 дала неправдиві відповіді, вибираючи по авторській анкеті ті варіанти відповіді, які б показали її з кращої сторони. По авторській анкеті вона отримала максимально високий результат. Аналіз подальших відповідей на питання методики «Друг-пораднак-1» не відповідали її, так би мовити, високому моральному рівню, тому результати цього опитування автор вважає необхідно вилучити для об'єктивності та достовірності загальних підрахунків.

По авторській анкеті респонденти Покоління X показали найвищі результати серед досліджуваних груп. Ці дані представлені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Середні значення показників рівня моральних цінностей для
Покоління X**

Назва показника	Кількість
Високий рівень моральних цінностей, кількість анкет	17 (81%)
Середній рівень моральних цінностей, кількість анкет	4 (19 %)
Середній бал	39,6

Слід зазначити, що такий високий рівень моральних цінностей серед представників Покоління X зумовлений наявністю життєвого досвіду, більшість представників цього покоління переживали достатньо складні часи та періоди, як

в історичному, так і в особистому плані. Це й зумовило більш м'який, людяний погляд на недоліки інших, розвинуло такі риси характеру як терпимість, моральна стійкість, пошук внутрішньої опори в загальнолюдських, так би мовити «вічних» цінностях.

Показники, отримані при обробці опитувальника «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча для Покоління X представлені в табл. 2.2 (термінальні цінності) та табл. 2.3 (інструментальні цінності). Списки представлені в порядку зниження значимості.

Таблиця 2.2

Список А (термінальні цінності) для Покоління X

Назва цінності	Порядковий номер
Здоров'я (фізичне і психічне)	1
Щасливе сімейне життя	2
Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	3
Цікава робота	4
Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	5
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)	6
Наявність хороших та вірних друзів	7
Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)	8
Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	9
Активне, діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	10
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях та вчинках)	11
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)	12

Продовження таблиці 2.2

Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)	13
Суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі)	14
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	15
Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві)	16
Творчість (можливість творчої діяльності)	17
Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)	18

Як бачимо з даних, наведених у таблиці 2.2, найбільш значимими цінностями для представників Покоління X є особисті цінності - здоров'я своє та близьких, щасливе сімейне життя, любов, матеріальна стабільність, впевненість, тобто внутрішній спокій та відчуття безпеки. Їх мало приваблюють можливості особистісного росту, інші люди та їх проблеми. Суспільні питання їх цікавлять лише в ракурсі особистого інтересу або вигоди. Це зумовлено тим, що це покоління зросло в часи суспільної нестабільності – розпад СРСР, економічна криза, реальна влада криміналітету. Вони в той час мали мало важелів впливу на перебіг подій, не мали змоги вплинути на ситуацію. Тому єдиним порятунком в ті складні часи була підтримка сім'ї, близького оточення. Це закріпило такі поведінкові моменти як певна суспільна вивчена безпорадність, відстороненість від суспільства як загалу, пошук внутрішніх ресурсів у подоланні проблем. Зацикленість на собі та найближчому оточенні, менша зацікавленість природою, творчістю підводить до думки про певні депресивні настрої, характерні для цього покоління.

Ранжування інструментальних цінностей для Покоління X відображено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Список Б (інструментальні цінності) для Покоління X

Назва цінності	Порядковий номер
Відповідальність (почуття боргу, уміння тримати своє слово)	1
Вихованість (гарні манери)	2
Освіченість (широта знань, висока загальна культура)	3
Чесність (правдивість, щирість)	4
Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)	5
Життєрадісність (почуття гумору)	6
Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	7
Акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах)	8
Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	9
Чуйність (дбайливість)	10
Старанність (дисциплінованість)	11
Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів	12
Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)	13
Широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)	14
Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)	15
Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їх помилки та омани)	16
Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)	17
Непримиримість до недоліків у собі та інших	18

Аналізуючи дані, отримані з табл.2.3, бачимо, що для досягнення найбільш значимих цінностей для представників Покоління X - здоров'я, щасливого сімейного життя, любові, матеріальної стабільності, впевненості у собі, вони застосовують наступні чесноти – відповідальність, вміння тримати своє слово, вихованість, освіченість.

При цьому важливими для них є раціоналізм, а значить, максимальне використання своїх життєвих ресурсів при мінімальній затраті часу та сил, важливим є тримати в полі зору основні важливі питання та ситуації. Одною з значимих цінностей є життєрадісність, почуття гумору – це якраз ті компоненти, які допомагають створити сприятливі умови для комфортного співіснування в сім'ї, соціальному оточенні та сприяють душевному комфорту.

Показники що потрапили до найменш значимих цінностей – широта поглядів та високі запити – підтверджують обмеженість життєвих позицій Іксів найближчим оточенням та зацікавленість нешироким діапазоном соціальних питань, що ми спостерігали, аналізуючи термальні цінності (див. табл.2.2).

В список найменш значимих цінностей потрапили і такі протилежні поняття, як терпимість до поглядів і думок інших та непримиримість до недоліків у собі та інших (див. табл.2.3). На думку автора це свідчить про певну байдужість до дальнього оточення, замкнутість на собі та своїх проблемах, що, як зазначалось раніше, може спричиняти певні психологічні проблеми депресійного характеру та погану комунікативну складову, що, в свою чергу може спровокувати конфліктні ситуації (як міжособистісні, так і внутрішньоособистісні).

Перейдемо до аналізу опитувальників до методу О.К.Веселової «Друг-порадник-1» (далі – ДП-1) [7].

Було проведено опитування та оброблено отримані результати. Обробка результатів відповідей респондентів Покоління X на питання ДП-1 полягала в

підрахунку показника моральна нестійкість та індекс моральності, які й були зібрані в табл.2.4.

Таблиця 2.4

Середнє значення загальних показників по ДП-1 для Покоління X

Загальні показники стану моральної сфери по ДП-1	Середнє та середньоквадратичне відхилення по вибірці	Діапазон зміни показника (min/max)
Моральна нестійкість	3,38 ± 1,15	1,5-5,0
Індекс моральності	14,9 ± 2,16	12-19
Кількість позитивних відповідей	6,14 ± 1,39	4-9
Кількість ухильних відповідей	2,71 ± 1,38	0-5
Кількість морально негативних відповідей	2,24 ± 1,16	0-4

Аналізуючи якісне відношення респондентів до ситуацій, представлених у методиці, та відповіді на конкретні питання, можна зазначити високий рівень відповідальності за себе та своїх близьких, розуміння складнощів, які можуть виникати в житті, готовність надати допомогу ближнім та з порозумінням віднести до недоліків інших. Але водночас спостерігається обачливість в різких ствердженнях (ІринаХ-22, ТетянаХ-6, НаталіяХ-4), часті ухилення від відповіді в тих ситуаціях, де відповідь може не сподобатися іншим із-за різких заяв (ІннаХ-19, АндрійХ-5), просліджується певна запобігливість для «гарної» відповіді, для «правильної» позиції (ОльгаХ-18, ЗінаїдаХ-14, ІринаХ-10, ТетянаХ-7).

Слід зазначити велику кількість відповідей, що характеризують моральний релятивізм («роби так, як тобі подобається») (ВікторіяХ-21, ТетянаХ-15).

По показнику «моральна нестійкість» (5,0 та менше балів) слід зазначити високий рівень моральної стійкості у всіх респондентів, що свідчить про високу

моральну направленість, відповідальність, самоконтроль. Також це вказує на такі психічні показники, як висока стійкість до фрустрації, невисокий рівень тривожності та внутрішньої напруги, стійкість довільного контролю уваги.

Далі перейдемо до аналізу відповідей респондентів Покоління Y (народжені в 1983-1999 рр.). Кількість респондентів – 21 особа, середній вік – 29,9 років. Узагальнюючі результати по авторській анкеті «Визначення рівня показників моральних цінностей особистості» маємо наступні дані, що занесені до табл.2.5.

Таблиця 2.5

Середні значення показників рівня моральних цінностей для Покоління Y

Назва показника	Кількість
Високий рівень моральних цінностей, кількість анкет	20 (81%)
Середній рівень моральних цінностей, кількість анкет	1 (19 %)
Середній бал	39,2

Респонденти Покоління Y показали високий результат по кількості анкет, що відповідають високому рівню моральних цінностей, що говорить про достатньо сталі внутрішні моральні орієнтири. Та середній бал трохи нижчий при цьому, чим у Покоління X, що вказує на більш рівномірні позиції, та допущення більш помірних, не таких принципових та однозначних підходів у вирішенні життєвих питань морального вибору.

Ранжування термінальних цінностей по опитувальнику «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча для респондентів Покоління Y представлено в табл.2.6

Таблиця 2.6

Список А (термінальні цінності) для Покоління Y

Назва цінності	Порядковий номер
Здоров'я (фізичне і психічне)	1
Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	2

Продовження таблиці 2.6

Назва цінності	Порядковий номер
Активне, діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	4
Щасливе сімейне життя	5
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)	6
Наявність хороших та вірних друзів	7
Цікава робота	8
Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	3
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)	9
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях та вчинках)	10
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)	11
Суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі)	12
Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	13
Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)	14
Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві)	15
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	16
Творчість (можливість творчої діяльності)	17
Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)	18

Як бачимо з табл.2.6, найважливішими цінностями для представників Покоління Y є суто особисті цінності - здоров'я, любов, щасливе сімейне життя, матеріальна забезпеченість, а також життєва мудрість та активне, діяльне життя. Тобто переважають ті цінності, які забезпечать комфортне та цікаве особисте життя. Нажаль, інші люди та соціально-супільне життя їх цікавить зовсім мало, краса природи, творчість, розвиток не є важливими для них. Це говорить про певну соціальну інертність та певну інфантильність, адже респонденти Покоління Y знаходяться у тому віці, коли можна найбільш продуктивно розвивати та використовувати свої можливості для більш широкого та активного соціального життя, приносячи користь не тільки собі та найближчому оточенню, але й соціуму.

Способи досягнення найважливіших цінностей для представників Покоління Y проранговані в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Список Б (інструментальні цінності) для Покоління Y

Назва цінності	Порядковий номер
Вихованість (гарні манери)	1
Відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово)	2
Чесність (правдивість, щирість)	3
Акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах)	4
Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)	5
Старанність (дисциплінованість)	6
Життєрадісність (почуття гумору)	7
Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	8
Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	9
Чуйність (дбайливість)	10

Продовження таблиці 2.7

Назва цінності	Порядковий номер
Освіченість (широта знань, висока загальна культура)	11
Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)	12
Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)	13
Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів	14
Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)	15
Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)	16
Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їх помилки та омани)	17
Непримиримість до недоліків у собі та інших	18

З ранжування, наведеного в табл.2.7 випливає, що засобами, за допомогою яких Ігрики будуть досягати значимих для них цінностей, є вихованість, відповідальність, чесність, старанність. Очевидним є перевага раціональних цінностей, які допоможуть найбільш ефективно досягнути бажаних цілей, мінімалізуючи затрати психічної енергії. Але з цього випливає і менша важливість чуттєвих переживань, представники цієї групи мало прислуховуються до своїх відчуттів, раціональне переважає духовне, особисте переважає суспільне в значній мірі, що свідчить про байдужість та відстороненість від проблем інших людей та суспільних. Це може призвести до внутрішньоособистісних конфліктів, невміння розслабитися, на повну переживати високі почуття, не вміти розділяти радість з іншими людьми та надати своєчасну та відповідну допомогу іншим. Віднесення таких понять, як «терпимість» та «непримиримість до недоліків у собі та інших» до найменш значимих інструментальних цінностей, підтверджує все вищесказане.

Далі зробимо аналіз опитувальника з методики ДП-1, а наведемо в табл.2.8 середні кількісні показники для Покоління Y.

Таблиця 2.8

Середнє значення загальних показників по ДП-1 для Покоління Y

Загальні показники стану моральної сфери по ДП-1	Середнє та середньоквадратичне відхилення по вибірці	Діапазон зміни показника (min/max)
Моральна нестійкість	3,1 ± 1,19	0,5-5,5
Індекс моральності	15,76 ± 2,51	11-21
Кількість позитивних відповідей	6,48 ± 1,79	3-10
Кількість ухильних відповідей	2,76 ± 1,59	0-7
Кількість морально негативних відповідей	1,76 ± 0,77	0-4

Аналізуючи середні кількісні показники, можна відзначити низький показник моральної нестійкості представників Покоління Y, що вказує на наявність високих ціннісних орієнтирів при прийнятті рішення у ситуація морального вибору. Достатньо високий рівень індексу моральності та велика кількість позитивних відповідей теж вказують на сталу та морально зрілу життєву позицію.

Що стосується якісного аналізу відповідей респондентів, слід відмітити значну кількість відповідей, які відображають не тільки відношення до ситуації, а й пропонують конструктивні рішення для виходу зі складних життєвих ситуацій (МиколаY-7, БорисY-8, АлінаY-12). Конкретні пропозиції виражають вольове направлення думки респондентів, конструктивність в прийнятті рішень.

Наступною особливістю результатів опитування Ігреків є значна кількість відповідей, що мають позитивні емоції в реакції на ситуацію – похвала,

схвалення, висловлювання позитивних почуттів любові, дружби та ін. (АндрійУ-19, ІгорУ-20, МиколаУ-7).

Також спостерігалась тенденція респондентів обґрунтовувати моральний вибір зовнішніми мотивами, такими, як соціальні норми, закони, наслідки вчинка, що свідчить високу ступінь усвідомлення необхідності дотримуватися моральних норм та думати про наслідки свого вибору (АндрійУ-19, ІгорУ-20, БорисУ-8).

Далі проведемо аналіз результатів дослідження для Покоління Z (народжені у 2000-2006 рр.). Кількість респондентів – 21 особа, середній вік - 17,4 роки.

Середні узагальнюючі результати по авторській анкеті наводимо в табл.2.9.

Таблиця 2.9

Середні значення показників рівня моральних цінностей для Покоління Z

Назва показника	Кількість
Високий рівень моральних цінностей, кількість анкет	13 (61,9%)
Середній рівень моральних цінностей, кількість анкет	8 (38,1 %)
Середній бал	36,9

Як бачимо, середні значення показників рівня моральних цінностей для Покоління Z мають нижчі значення, чим у представників двох попередніх поколінь. Кількість анкет, що відповідає середньому рівню моральних цінностей, складає третину. Певною мірою на це впливає вік респондентів, недостатній життєвий досвід. Також не всі респонденти мали чітку та змістовну внутрішню позицію. Тому, на думку автора, деякі відповіді давалися не з особистого досвіду, а з поверхневого уявлення про ситуацію чи певне поняття та не зважувалися та не враховувалися всі аспекти, ракурси та глибина питання.

Далі представимо аналіз опитувальника «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча та ранжування термінальних цінностей для Покоління Z в табл.2.10.

Таблиця 2.10

Список А (термінальні цінності) для Покоління Z

Назва цінності	Порядковий номер
Здоров'я (фізичне і психічне)	1
Активне, діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	2
Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	3
Цікава робота	4
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях та вчинках)	5
Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)	6
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)	7
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)	8
Щасливе сімейне життя	9
Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	10
Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	11
Наявність хороших та вірних друзів	12
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)	13
Суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі)	14
Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)	15
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	16
Творчість (можливість творчої діяльності)	17
Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві)	18

Як бачимо з даних, наведених в табл.2.10, найбільш значимими цінностями для представників Покоління Z є здоров'я, любов, цікава робота. Значущою відмінністю від попередніх груп досліджуваних є висока цінність таких понять, як активне, діяльне, продуктивне життя та свобода. Зети віддають перевагу власному розвитку, намагаються максимально використати свої можливості та здібності для особистого комфортного життя. Те, що вони, на відміну від двох попередніх поколінь, ставлять матеріально забезпечене життя та щасливе сімейне життя в ранг бажаних, але не обов'язкових цінностей, говорить про більшу направленість на задоволення своїх особистих потреб, небажання себе будь-чим обтяжувати чи обмежувати. Про це свідчить і достатньо низький ранг таких цінностей, як наявність хороших та вірних друзів, розваги – адже віковий рівень респондентів цієї групи – до 20 років, і спілкування з великою кількістю однолітків та проведення вільного часу в розвагах є значною частиною діяльності людей у цьому віці.

Далі перейдемо до аналізу ранжування інструментальних цінностей (табл.2.11).

Таблиця 2.11

Список Б (інструментальні цінності) для Покоління Z

Назва цінності	Порядковий номер
Вихованість (гарні манери)	1
Чесність (правдивість, щирість)	2
Відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово)	3
Освіченість (широта знань, висока загальна культура)	4
Життєрадісність (почуття гумору)	5
Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	6
Акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах)	7
Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів	8

Продовження таблиці 2.11

Назва цінності	Порядковий номер
Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)	9
Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)	10
Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)	11
Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	12
Чуйність (дбайливість)	13
Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їх помилки та омани)	14
Старанність (дисциплінованість)	15
Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)	16
Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)	17
Непримиримість до недоліків у собі та інших	18

Як бачимо, ті життєві цінності, які для Зетів є найважливішими (здоров'я, любов, цікава робота, активне, діяльне, продуктивне життя, свобода) вони намагатимуться досягати за допомогою таких чеснот, як вихованість, чесність, відповідальність, освіченість, життєрадісність.

Тобто це ті чесноти, які презентуватимуть особистість з кращої сторони в соціумі та за допомогою яких можливо більш швидко та комфортно задовольнити свої власні бажання. Просліджується особистісна внутрішня направленість на себе, на свої власні потреби, думки та бажання. Це також доводиться тим, що найменш значимими для Покоління Z є такі цінності, як чуйність, терпимість до інших людей та їх поглядів, дисциплінованість,

ефективність у справах, непримиримість до недоліків у інших – тобто ті чесноти, які направлені зовні, на контакт з оточуючими.

Наступним проведемо аналіз даних, отриманих при проведенні опитування по методиці О.К.Веселової ДП-1, представлених в табл.2.12.

Таблиця 2.12

Середнє значення загальних показників по ДП-1 для Покоління Z

Загальні показники стану моральної сфери по ДП-1	Середнє та середньоквадратичне відхилення по вибірці	Діапазон зміни показника (min/max)
Моральна нестійкість	$3,5 \pm 1,63$	0-7
Індекс моральності	$15,05 \pm 3,07$	8-22
Кількість позитивних відповідей	$6,38 \pm 2,36$	2-11
Кількість ухильних відповідей	$2,29 \pm 1,74$	0-5
Кількість морально негативних відповідей	$2,33 \pm 1,55$	0-5

Як бачимо з табл.2.12 для Покоління Z ми маємо найнижчі показники з досліджуваних груп та найбільший діапазон зміни показника того чи іншого стану моральної сфери.

Аналізуючи анкети, слід зазначити, що в даній досліджуваній групі маємо високі значення показника моральна нестійкість (більше 5,0 балів), що свідчить про несформовані чіткі та впевнені моральні позиції, розмиті кордони між соціально прийнятними та небажаними нормами (СофіяZ-7, ВіталійZ-14, ДіанаZ-20, ВладZ-6). Але разом з тим слід відмітити найнижчі показники моральної нестійкості серед всіх груп 0-1,5 бала (ЯнаZ-21, АннаZ-18, АнатолійZ-4), що свідчить про високі внутрішні моральні норми та психологічну зрілість особистості, стійкість до стресів, готовність надати підтримку та допомогу

іншим, відповідальне та психологічно зріле ставлення до себе, навколишнього оточення та суспільства.

Маємо в цій групі і результати опитування, де індекс моральності має значення нижчі за середнє значення - 10 балів для чоловіків та 12 балів для жінок (ВладZ-6, РадмілаZ-10, ВіталійZ-14, ДіанаZ-20). В цьому випадку маємо ослаблення ролі моральних норм в регуляції поведінки та наявність підвищеної агресивності, яка може виражатися як в імпульсивних реакціях, так і в агресивному відношенні до соціального оточення та намаганню домінувати. Чим нижчий індекс моральності, тим в більшій мірі будуть проявлятися дані тенденції.

Що стосується якісного аналізу відповідей респондентів, то маємо наступні результати. Просліджується емоційне відчуження від героя ситуації, небажання впливати на вибір героя, небажання розділяти з героєм труднощі (ДіанаZ-20, ЮліяZ-19, ВладиславаZ-15). Разом з тим, частина опитуваних включалася в ситуацію – серед цих респондентів переважна більшість дала відповіді, які показують раціоналізм в підході до вирішення ситуації, логічно, причинно пояснюють запропоновані рішення (ЯнаZ-21, ОлександраZ -12, ОленаZ-8).

Узагальнюючи вищесказане, робимо висновок про те, що найбільш значимими цінностями для представників Покоління X є особисті цінності, такі як - здоров'я своє та найближчого оточення, щасливе сімейне життя, любов, як духовна так і фізична, матеріальна стабільність, впевненість у собі, тобто ті фактори, які забезпечують внутрішній спокій та відчуття безпеки. Їх мало приваблюють можливості особистісного росту, інші люди та їх проблеми, але вони охоче навчаються новому. Суспільні питання їх цікавлять лише в ракурсі особистого інтересу або вигоди.

Також, підсумовуючи аналіз, зазначимо, що для досягнення найбільш значимих цінностей представниками Покоління X - здоров'я, щасливого

сімейного життя, любові, матеріальної стабільності, впевненості у собі, вони схильні застосовувати наступні чесноти – відповідальність, уміння тримати своє слово, вихованість, освіченість. Важливими для них є раціоналізм, а значить, максимальне використання своїх життєвих ресурсів при мінімальній затраті часу та сил. Важливим та значимим є вміння тримати в полі зору основні питання та ситуації. Достатньо позитивною, та такою, що допомагає зберегти психічне здоров'я є життєрадісність, почуття гумору – якраз ті компоненти, які допомагають створити сприятливі умови для комфортного співіснування в сім'ї, соціальному оточенні та сприяють душевному комфорту.

Для представників Покоління Y найважливішими цінностями є суто особисті цінності - здоров'я, любов, щасливе сімейне життя, матеріальна забезпеченість, а також життєва мудрість та активне, діяльне життя. Тобто переважають ті цінності, які забезпечать комфортне та цікаве особисте життя. Дальнє оточення та соціально-суспільне життя їх цікавить зовсім мало, краса природи, творчість, розвиток не є важливими для них. Це говорить про певну соціальну інертність та певну інфантильність, адже респонденти Покоління Y знаходяться у тому віці, коли можна найбільш продуктивно розвивати та використовувати свої можливості для більш широкого та активного соціального життя, приносячи користь не тільки собі та найближчому оточенню, але й соціуму, державі, людству.

Аналізуючи середні кількісні показники, можна відзначити низький показник моральної нестійкості представників Покоління Y, що вказує на наявність високих ціннісних орієнтирів при прийнятті рішення у ситуація морального вибору. Достатньо високий рівень індексу моральності та велика кількість позитивних відповідей теж вказують на сталу та морально зрілу життєву позицію.

Життєві цінності, які для Зетів є найважливішими та найбільш бажаними (здоров'я, любов, цікава робота, активне, діяльне, продуктивне життя, свобода)

вони намагатимуться досягати за допомогою таких чеснот, як вихованість, чесність, відповідальність, освіченість, життєрадісність. Тобто це ті чесноти, які презентуватимуть особистість з кращої сторони в соціумі та за допомогою яких можливо більш швидко та комфортно задовольнити свої власні бажання. Просліджується особистісна внутрішня направленість на себе, на свої суто особисті потреби, думки та бажання. Це також доводиться тим, що найменш значимими для Покоління Z є такі цінності, як чуйність, терпимість до інших людей та їх поглядів, дисциплінованість, ефективність у справах, непримиримість до недоліків у інших – тобто ті чесноти, які направлені зовні, на контакт з оточуючими.

Для Покоління Z ми маємо найнижчі показники індекса моральності серед досліджуваних груп та найбільший діапазон зміни показника. Аналізуючи анкети, слід зазначити, що в даній досліджуваній групі маємо високі значення показника моральна нестійкість, що свідчить про несформовані чіткі та впевнені моральні позиції, розмиті кордони між соціально прийнятними та небажаними нормами поведінки та морального вибору. Але разом з тим слід відмітити у окремих респондентів найнижчі показники моральної нестійкості серед всіх груп 0-1,5 бала , що свідчить про високі внутрішні моральні норми та психологічну зрілість особистості, стійкість до стресів, готовність надати підтримку та допомогу іншим, відповідальне та психологічно зріле ставлення до себе, навколишнього оточення та суспільства.

РОЗДІЛ 3

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОКОЛІННЯ Z

3.1. Впровадження комплексної програми щодо формування релігійних цінностей у Покоління Z

Проаналізувавши результати емпіричного дослідження моральної сфери особистості у трьох Поколіннях (X,Y,Z), доцільним вважаємо провести формувально-корекційну роботу з експериментальною групою Покоління Z, так як саме ця група показала найменш позитивні результати рівня релігійних цінностей, як морально-етичних, позиції моральної стійкості в цій групі є найбільше розмитими та нечіткими.

Було заплановано та проведено комплексні психологічні корекційні та розвиваючі заходи, щодо формування більш чітких уявлень про релігійні цінності, як морально-етичні, для донесення важливості знань та розумінь в сфері моральності та морального вибору, пріоритетів людських цінностей, особливо високих моральних цінностей, життєвих дилем. При цьому було задіяно різні групові методи роботи – дискусія, арт-терапія (бібліотерапія, проєктивний малюнок, написання есе, казкотерапія, психодрама, фільмотерапія) [44, 160-240, 267].

При дослідженні психологічних особливостей морально-етичної сфери в групі по закінченню корекційної роботи застосовувався метод опитування у формі анкетування, для уточнення деталей та для більш точного визначення позиції респондентів використовувалось бесіда, а також метод провокаційних питань.

Було проведено 5 групових занять з інтервалом в 3-4 дні.

Атмосфера психологічної безпеки та комфорту, яка створювалася в ході групової роботи, дозволяла учасникам відкрито проявляти свої емоції, вільно виказувати свої думки, виражати позиції, ставити питання та отримувати зворотній зв'язок, аналізувати можливі помилки або оцінювати правильність вибору, співставляти та порівнювати свої позиції та позиції інших учасників групового заняття, можливості інших, знаходити більш продуктивні підходи до вирішення ситуацій морального вибору, напрацювати новий досвід та нові навички, нові знання, змодельовати та програти дилемну ситуацію.

Вдалося створити в групі клімат максимальної психологічної довіри та відкритості в ході проведення занять за допомогою організації комфортного групового простору, добровільної участі, прийнятті особистісних норм кожного учасника, підтримки та взаємного прийняття один одного, екологічності комунікацій.

Кожне заняття закінчувалося технікою зворотнього зв'язку чи кола шерінгу, що давало змогу аргументовано та конструктивно висловити кожному члену групи свої думки, відчуття, набутий досвід, інсайти про зміст та способи вирішення тих чи інших життєвих ситуацій, особистому способу дій в таких ситуаціях, порівняти ефективність тих чи інших способів поведінки.

Далі подаємо огляд групових занять.

1. Перше заняття. Тема заняття «Релігійні цінності, як морально-етичні» (див.В, рис.В.1.).

На занятті були присутні 21 респонденти експериментальної групи.
Заняття

проходило 1 годину 40 хвилин.

1.1. Вступ та міні-лекція на тему «Прийняття рішень в ситуаціях морального вибору».

Наводимо деякі тези з тексту міні-лекції:

- цінності – це певні загальні норми та принципи, що задають вектор людській діяльності, мотивують особистість на певні вчинки, прийняття рішень;
- система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості та становить основу відносин людини до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе, є основою її світогляду та центром мотивації життєвої активності, основою життєвої позиції;
- ситуація морального вибору - це така життєва ситуація, яка містить в собі протиріччя між двома взаємовиключними рішеннями або діями; людина в подібних ситуаціях повинна прийняти альтернативне рішення про власне відношення до моральних чи аморальних фактів та про свою поведінку стосовно цього.

1.2. Розминка. Психодраматична техніка «Чарівний магазин» (А.А.Осіпова) [44, 264].

Для участі в даній техніці було вибрано одного «Продавця» та трьох «Покупців». Інші учасники групи спостерігали за тим, як проходила розминка, потім всі обговорювали ситуацію та ділилися своїми враженнями.

1.3. Дискусія «Порада другу». За основу взято методику О.К.Веселової «Друг-порадник -1»[8].

Для проведення даної дискусії було вибрано наступні п'ять ситуацій морального вибору з методики О.К.Веселової «Друг-порадник-1»:

- Мені представляється зручний випадок поквитатися з своїм давнім недругом. Чи потрібно це робити?
- До мене дуже гарно залицяється один хлопець. Ти знаєш, що мій чоловік не звертає на мене увагу. Звичайно, він би нічого про це не дізнався б. Що мені порадиш?
- Мені кажуть, що, наймаючись на роботу, краще сказати, що я вже маю досвід роботи в цій сфері, Тоді, більш за все, я зможу розраховувати на більшу зарплатню. А як ти думаєш?

- Мати моєї жінки постійно робить мені зауваження з проводу виховання сина. Вона вважає, що він не повинен ходити на заняття з карате, і постійно тягає його в церкву. Порадь, що робити.

- Я давно підписав контракт, а зараз він для мене є не вигідним. Мій контрагент наполягає на продовженні роботи, так як він вклав в це багато коштів. А мій адвокат каже, що є лазійка, за допомогою якої можна розірвати контракт. Що ти мені порадиш?

Кожне питання було роздруковані на аркушах, де було залишено вільне поле для написання відповіді. Кожному учаснику було роздано по одному листочку з питанням, далі було надано час для ознайомлення з питаннями та надання відповіді. Потім зачитувалось питання автором, зачитувалися відповіді тих учасників, у кого було таке питання та усно представлялися їх розширені відповіді або пояснення. Наступними в дискусію вступали інші учасники групи, обговорюючи почуте, виражаючи свої думки чи відношення до ситуації або вирішення, яке представлялося іншими.

Обговорення проходило жваво та спостерігалась зацікавленість учасників групи в розмові. Пропонувались цікаві рішення. Коли пропонувалось рішення ситуації не дуже високого морального рівня, інші учасники аргументовано доводили хибність позиції або незадовільний результат в ході вирішення ситуації (див. дод.В, рис.В.2).

Взагалі було приємно проводити дану дискусію, слухати багато розумних та високоморальних рішень. Позитивне враження справило вміння учасників групи тактовно себе вести під час дискусії та на занятті взагалі, з повагою слухати думки інших, навіть якщо і не згодні з тими думками, глибина мислення, зрілість суджень.

1.4. Психодраматичне програвання ситуації «Відчуття після того, як розквітався з недругом».

Для участі був запрошений учасник, який вважав, що з недругами потрібно обов'язково поквитатися. Інші учасники спостерігали. В техніці монодрами було розіграно ситуацію з удаваним недругом. В процесі обміну ролями учасник озвучував свої відчуття та відчуття «недруга». Це дало змогу більше погрузитися в ситуацію, відчутти себе на місці іншої людини.

Хочеться зазначити, що в процесі обговорення монодрами учасники групи дійшли висновку, що негативні думки про «недруга» часто не відповідають справжньому рівню вини людини, або наші аргументи чи обвинувачення не завжди є адекватними реальності. Це допомогло тим учасникам, які вважали помсту для себе приємною дією, переглянути та переосмислити свої позиції, більше задуматися над наслідками такого вибору.

1.5. Зворотній зв'язок.

Прозвучало багато цікавих думок, позитивних вражень. Учасники групи виказали задоволення від результатів проведеного заняття, дякували всім за плідну роботу, відкритість. Коли розходилися, продовжували спілкуватися один з одним, щось обговорювати.

2. Друге заняття. Тема заняття «Психологічна дилема».

Присутніми були 21 особа експериментальної групи. Заняття проходило 1 годину 30 хвилин.

2.1. Міні-лекція на тему «Психологічна дилема – що це таке і навіщо вона потрібна?»[57].

Наведемо деякі думки та тези з цієї міні-лекції:

- дилема - це ситуація, в якій ми стикаємося з двома альтернативними варіантами, і де потрібно прийняти рішення; кожен з цих варіантів має свої наслідки, які ми не хочемо, або не можемо виправдати з важливих причин;

- у дилемі ми стикаємося з конфліктом між принципами і цілями, які є важливими для нас; ми повинні вирішити дилему, визначивши пріоритети –

зробити вибір на користь однієї мети, порушивши іншу; у деяких випадках можна знайти компроміс;

2.2. Представлення дилеми «Мій друг хоче встигнути на поїзд» [49], дискусія, пошук вірних рішень.

Дилема «Мій друг хоче встигнути на поїзд»:

Зараз шоста година холодного зимового ранку. Ви пройшли іспит з водіння три місяці тому і ще не мали багато практики водіння. Тепер ви перебуваєте за кермом і відвозите вашого друга на залізничну станцію. Перш ніж виїхати ви повинні були відшкрябати шар льоду з вітрового скла, а потім ви повинні були зупинитися на заправній станції по дорозі. Тепер ви спізнюєтеся. Станція знаходиться за 3 км, а ваш друг повинен сісти на потяг протягом 10 хвилин, і йому ще потрібно купити квиток. Обмеження швидкості становить 50 км/год, як це зазвичай буває в місті. Дорога порожня. Ваш друг просить: «Давай пришвидшимось!» Що ви робитимете?

Дана ситуація визвала зацікавлення в учасників групи та викликала жваве обговорення. Інтерес підігрівався тим, що деякі учасники мали права та невеликий стаж водіння, а деяким учасникам доводилося їздити в авто, коли водій мав невеликий стаж.

Пропонувалися різні рішення цієї дилеми, а саме:

- якщо дорога порожня, то можна і пришвидшитися – важливо встигнути на потяг;
- ні в якому разі не поспішати, а на випадок запізнення поїхати на наступну зупинку поїзда, адже поїзд їде повільніше, ніж їде автомобіль;
- викликати таксі;
- не порушувати правила, адже життя найцінніше, квиток замовити по телефону, поки їдете на вокзал;
- прискоритися, але максимально сконцентруватися та не ні на що крім ведення автомобілю не відволікатися.

2.3. Фільмотерапія. Обговорення ситуацій психологічної дилеми в кінострічках.

Обговорення було запропоноване по кінострічці «Джокер»-2019р., так як майже всі учасники експериментальної групи бачили цей фільм. Було переглянуто два сюжети з фільму. Після перегляду кожного сюжету йшло обговорювання побаченого, давалася оцінка поведінці персонажів фільму, обговорювався їх моральний вибір, причини, які спонукали до тієї чи іншої реакції головного героя.

Список рекомендованих до перегляду фільмів:

- «Путь» (Іспанія) – 2010
- «Експеримент» (США) – 2010
- «Джокер» - 2019
- «Голока» (Україна) – 2019
- «Два дні, одна ніч» - 2014
- «Леді-Бьорд» - 2017

2.4. Домашнє завдання: написання есе на тему морального вибору.

Учасникам групи було запропоновано в якості домашнього завдання написати есе на тему морального вибору, бажано з власного досвіду або з тієї теми чи ситуації, яка хвилює чи є невирішеною. Обов'язковий розгляд есе автором та психологічна оцінка ситуації.

2.5. Коло шерінга.

Зворотній зв'язок було запропоновано провести за технікою кола шерінга. Кожний учасник групи по колу висловлював свої відчуття та думки по закінченню заняття, що найбільше вразило, що відгукнулось. Реакції були серйозними, деякі учасники помітно замислилися над почутим; але взагалі заняття закінчилося в позитивному руслі, висловлювалася подяка автору та учасникам за плідну роботу та активну позицію під час обговорень.

3. Третє заняття. Тема заняття «Погляд в минуле. Досвід поколінь».

Були присутніми 21 особа експериментальної групи. Заняття проходило 1 годину 45 хвилин.

3.1. Міні-лекція «Казки та легенди як провідники моральних істин» (див.дод.В, рис.В.3).

Наведемо тези з міні-лекції:

- у міфологічній пам'яті людства – у всіх релігіях, обрядових традиціях, народній творчості, зокрема в легендах та казках, знаходимо відображення уявлень древніх про три світи (небесний, земний, підземний), чотири сторони світу, магичні числа 3,7,9,12, перфоризовані образи злиднів, правди, кривди, життя, долі (З.К.Торчинська) [63];

- казки та легенди збуджують емоції людей, збагачують їх свідомість враженнями та переживаннями; емоційне враження від словесного твору відбувається під час читання або слухання; міцний зв'язок, що існує між мистецтвом літератури, музики, образотворчим мистецтвом, визначається тим, що кожен з них своїми специфічними засобами розкриває внутрішній світ людини, особливості навколишнього світу, адже художня література є одним із найважливіших компонентів духовної культури народу;

- психологічне значення казки зумовлене тим, що слухачі мають можливість, опираючись на реально-побутові моменти казки, психологічно прийняти її «неймовірну», нереалістичну сторону; казка створює багаті можливості для розвитку творчої уяви слухача, підключенню його образного мислення до чарівного, нереалістичного плану.

3.2. Створення групової казки. Техніка створення групової казки А.Бреусенко-Кузнецової (модифікація О.Тараріної) [62, с.196-198].

Мета проведення даної техніки: діагностика та розвиток групової спільності, діагностика основних цінностей особистості, розвиток творчого мислення, емоційного інтелекту.

Завдання даної техніки: розвиток вміння самовиражатися, визначення основних життєвих цінностей та способів дії.

Спочатку кожен учасник сказав по одній казковій фразі, яку записав сусід, що сидів зліва, таким чином складаючи цілісний текст. Таким чином пройшли три круга и склали текст казки (див. дод.В, рис.В.4). Далі було обговорення процесу творення казки та відчуттів, що виникали. Учасники групи відповідали на наступні питання психолога:

- чи легко було продовжувати сказану перед Вами фразу?
- може чиясь лінія здавалась нецікавою чи хотілось продвинути свою?
- які Ваші потреби проявилися в тексті?
- ви завершали фразу логічно чи передаєте цю відповідальність іншим?
- з якою актуальною ситуацією в Вашому житті співвідноситься історія, складена тільки з Ваших речень?
- які значимі навички, ресурси, вміння Ви хотіли б перенести з цієї роботи в Ваше життя?

Казка, яку було складено по колу, дала можливість підсилити групову спільність, прослідкувати динаміку напрямку думок. Сам процес проведення такої техніки дозволив кожному учаснику прослідкувати свої звичні моделі поведінки та мислення, активну чи пасивну життєву позицію, способи дії та реагування в тих чи інших ситуаціях.

3.3. Бібліотерапія. Рекомендовані книжки.

Була проведена невелика бесіда про суть бібліотерапії, її вплив на особистість, на прийняття рішень, на моральні аспекти та ситуації, що представляються в літературних творах, той досвід та знання, рівень освіченості, який надає особистості користування цим методом.

Було запропоновано наступні літературні твори для прочитання:

Пауло Коельо «Дневник мага»

Віктор Франкл «Людина в пошуках справжнього сенсу»

Робін Шарма «Монах, який продав свій Феррарі»

Келлі Макгонігал «Сила волі. Шлях до влади над собою»

О.Забужко. Твори

М.Пруст «У пошуках втраченого часу»

Г.Г.Маркес «Сто років самотності»

В.Набоков «Лоліта»

Д.Селінджер «Над прірвою в житті»

С.Тургенєв. Твори

3.4. Домашнє завдання. Образно намалювати свою сім'ю (на даний час або майбутню).

3.5. Зворотній зв'язок.

По завершенню були підбиті підсумки заняття. Учасники групи виказували свої думки, відчуття. Цікаво було почути думки про відношення до казки, слухність техніки складання казки, про позитивний досвід та певні інсайти під час проведення заняття. Деякі учасники виказали думку про те, що техніку складання казки можна запропонувати в якості гри на молодіжних вечірках, що свідчить про набутий досвід учасниками групи та перенесення його в реальне життя.

4. Четверте заняття. Тема «Сім'я, як основа формування моральних цінностей особистості».

На занятті присутніми були 20 чоловік експериментальної групи. Заняття проходило 1 годину 30 хвилин.

4.1. Міні-дискусія «Особисті приклади впливу сім'ї на формування моральних цінностей».

В процесі проведення міні-дискусії увазі присутніх було задано наступні питання:

- які моральні цінності в вашій сім'ї є найбільш значимими?;

- позиція кого з членів вашої сім'ї є прикладом та авторитетом для вас при прийнятті рішення в ситуації морального вибору;

- пригадайте свій самий ранній досвід вибору тої чи іншої позиції в ситуації морального вибору; хто впливав на ваш вибір?

- чи радились ви з кимось щодо прийняття рішення?

4.2. Розгляд та обговорення малюнків сім'ї з домашнього завдання.

Ті учасники групи, які виконали домашнє завдання, представили свої малюнки та пояснили зміст та символіку, яку в малюнках було втілено (див. дод.Г). Автор прокоментувала малюнки з точки зору психологічної змістовності та пояснила інтерпритацію деяких деталей (розміщення об'єктів на полі аркуша, значення ліній та нажимів, розташування об'єктів малюнку стосовно один одного).

4.3. Арт-терапевтична техніка «Моя сім'я в образі квітів» (Л.Д.Лебедева) [32] (див.дод.Г).

Далі було запропоновано намалювати свою сім'ю в образі квітів. Після закінчення завдання, були представлені роботи, по бажанню учасники групи прокоментували та пояснили свої малюнки.

Метою проведення цієї техніки було виявлення сприйняття учасником себе в своїй сімейній системі.

При обговоренні малюнків учасникам були задані наступні питання:

- які члени сім'ї зображені на малюнку?
- які почуття відчуває кожна квітка?
- чи взаємодіють квіти?
- яку ситуацію з вашого сімейного життя ілюструє ваш малюнок?
- що ви можете змінити в цій ситуації?

4.4. Коло шерінга.

Підсумки заняття проводилися в техніці кола шерінга. Прозвучали цікаві думки про значимість сім'ї та сімейних цінностей в житті людини, про основу

виховання та фундаментальні позиції, що закладаються батьками при вихованні своїх дітей. Були цікаві думки про важливість підтримки найближчим колом людей, про силу роду та знання предків, спадковість цінностей.

5. П'яте заняття. Тема «Моральний вибір – де брати ресурси?»

На занятті були присутні 21 учасник експериментальної групи. Час проведення заняття -1 година 35 хвилин.

5.1. Вправа «Емоційна підтримка» (А.А.Осіпова) [44, 347].

В якості розминки була запропоновано вправу «Емоційна підтримка». Учасники були розбиті на три групи по сім чоловік; один учасник з міні-групи грав роль людини, що відчуває велику радість (виграв крупну суму грошей, отримав різке підвищення на роботі, отримав міжнародний грант на свій проект, склав важливий іспит на найвищий бал). Інші учасники мовчки, невербально повинні його привітати, виразити свою радість від успіху свого товариша.

Далі аналізувалася ситуація, учасники ділилися відчуттями, відмічали, хто більше зміг відчути та зануритися в ситуацію, проявити більшу емпатію.

Спілкування на емоційному рівні дало змогу сформувати специфічні взаємовідносини між учасниками міні-груп, які мало усвідомлюються, а саме симпатію чи антипатію, краще зрозуміти один одного, поглянути на ситуацію соціального сприйняття під іншим ракурсом.

5.2. Робота з метафоричними картами. Техніка пошуку ресурсу «Міст» (Н.Вернікова)[18].

Учасникам заняття було представлено проекційний інструмент роботи в психології - метафоричні асоціативні карти (МАК), на прикладі універсальної колоди Habitat. Було пояснено принципи роботи з МАК в ситуаціях вирішення особистісних та міжособистісних відносин, особистісного росту, в ситуаціях вибору та прийняття рішення, для вирішення конфліктів та конфліктних ситуацій, формуванні цінностей, роботі з ресурсними станами, саморозвитком.

Для закріплення знань та практичних навиків при вирішенні подальших дій у складних життєвих ситуація, учасникам була запропонована техніка «Міст» (див. дод.В, рис.В.5).

Суть техніки полягає в наступному: учаснику пропонується вибрати три карти взакриту:

перша карта - ситуація, як я бачу її зараз;

друга карта – як я бачу ситуацію вже вирішеною;

третья карта – розташовується між першою та другою – ресурс, який допоможе досягнути бажаного результату або прийняти правильне рішення.

Даний підхід у пошуку вірних рішень виходу з життєвих ситуацій викликав жвавий інтерес в учасників групового заняття, цікаві коментарі, зацікавленість стосовно виникнутих асоціацій, порівнянь, образів та пояснень своїх відчуттів.

Учасники групи виказали бажання і в подальшому звертатися до техніки МАК при вирішенні своїх ситуацій, особливо ситуацій вибору, для розуміння себе, самовдосконалення.

5.3. Заключна бесіда. Зворотній зв'язок (див. дод.В, рис.В.6)

Підводилися підсумки всіх п'яти групових занять: що дали ці заняття особисто кожному учаснику в кращому розумінні себе, відповідальності за себе та оточуючих, як змінилось їх уявлення про моральний вибір, як змінилось відношення до різних релігійних цінностей, які пріоритети змінилися, а які залишилися. Було висказано багато цікавих думок, просліджувалось зростання відповідальності учасників групи, багато психологічно зрілих думок, рішень, суджень. Звучали слова подяки автору та учасникам групи за плідну роботу, за можливість попрацювати над своїм світоглядом, відчувати прийняття та підтримку.

5.4. Проведення повторного анкетування (авторська анкета, опитувальник Рокіча 7[42, 25-29], методика О.К.Веселової ДП-1[7, 359-374]).

Далі було запропоновано проведення повторного опитування та анкетування учасників експериментальної групи для подальшого аналізу результатів комплексної програми щодо формування релігійних цінностей у Покоління Z.

В опитуванні приймало участь 21 особа.

Робочі матеріали повторного анкетування представлені в дод.Г.

Проведемо аналіз повторного опитування та порівняємо з результатами першого опитування.

По авторській анкеті маємо наступні результати, які представимо в табл.3.13.

Таблиця 3.13

**Середні значення показників рівня моральних цінностей для
Покоління Z (повторне опитування)**

Назва показника	Кількість
Високий рівень моральних цінностей, кількість анкет	16 (76,2 %)
Середній рівень моральних цінностей, кількість анкет	5 (23,8 %)
Середній бал	38,0

Як бачимо, після проведення корекційних заходів, маємо значне покращення середнього значення рівня моральних цінностей в експериментальній групі.

Зросла кількість анкет, результат яких мають високий рівень моральних цінностей, що свідчить про перегляд респондентами своїх попередніх поглядів та зміщення їх в напрямку більшої моральності та відповідальності, більш психологічно зрілого погляду на життєві ситуації, набуті знання та досвід та ефективність запровадженої програми по формуванню релігійних цінностей.

Далі наводимо дані ранжування по опитувальнику «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча (термальні цінності) в табл.3.14.

Таблиця 3.14

**Список А (термінальні цінності) для Покоління Z
(повторне опитування)**

Назва цінності	Порядковий номер
Здоров'я (фізичне і психічне)	1
Активне, діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	2
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)	3
Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	4
Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	5
Наявність хороших та вірних друзів	6
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)	7
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях та вчинках)	8
Цікава робота	9
Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)	10
Суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі)	11
Щасливе сімейне життя	12
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)	13
Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	14
Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві)	15
Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)	16
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	17
Творчість (можливість творчої діяльності)	18

Як бачимо з табл.3.2. суттєво пріоритет цінностей для представників Покоління Z після проведеної корекційної роботи не змінився, що свідчить про сталу позицію цих цінностей, та ми можемо робити висновок про те, що взагалі для Покоління Z ці цінності є пріоритетними.

Отже найбільш значущими цінностями для Покоління Z є фізичне та психічне здоров'я; активне діяльне життя, що виражається у повноті та емоційній насиченості життям; любов, фізична та духовна близькість з коханою людиною.

Далі наведемо ранжування інструментальних цінностей при повторному опитуванні експериментальної групи для представників Покоління Z (табл.3.15).

Таблиця 3.15

**Список Б (інструментальні цінності) для Покоління Z
(повторне опитування)**

Назва цінності	Порядковий номер
Життєрадісність (почуття гумору)	1
Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	2
Відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово)	3
Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	4
Вихованість (гарні манери)	5
Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)	6
Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)	7
Освіченість (широта знань, висока загальна культура)	8
Старанність (дисциплінованість)	9
Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів	10
Широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)	11

Продовження таблиці 3.15

Назва цінності	Порядковий номер
Чесність (правдивість, щирість)	13
Акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах)	14
Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)	12
Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)	15
Чуйність (дбайливість)	16
Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їх помилки та омани)	17
Непримиримість до недоліків у собі та інших	18

Аналізуючи ранжування при повторному опитуванні та порівнюючи його з опитуванням до проведення коригуючих заходів (табл.2.11), можемо зазначити, що способи досягнення значимих цінностей теж кардинально не змінилися. Значимими для Покоління Z способами досягнення своїх бажаних цінностей є життєрадісність, тобто легкий підхід у вирішенні питань, пов'язаних з наближенням до бажаного, а значить і більша мобільність, Зети легко будуть переходити з однієї стратегії вирішення питання до іншої, не заглиблюючись в процес, мають більше шансів мати стабільний психічний стан, більш позитивний настрій, обходячи таким чином стресові ситуації або більш легко долаючи їх. Ще один важливий для Зетів показник, це відповідальність. Вони в значній мірі схильні відповідально ставитися до всього, що роблять, але вимагають відповідальності і від інших. Це позитивно буде відображається на стані їхніх справ, сприятиме кращому виконанню їх зобов'язань, принесе менше формажорів та розчарувань. Є вірогідність, що представники Покоління Z будуть мати менше незавершених гештальтів, ніж представники інших поколінь. Цьому сприятиме і така значима цінність для Зетів, як самоконтроль. Ці показники

свідчать про внутрішню мотивацію, тому більш ймовірно, що рішення в ситуація вибору будуть прийматися спонтанно, без звертання на думку оточуючих.

Наступним проведемо аналіз даних, отриманих при проведенні повторного опитування по методиці О.К.Веселової ДП-1, представлених в табл.3.16.

Таблиця 3.16

**Середнє значення загальних показників по ДП-1 для Покоління Z
(повторне опитування)**

Загальні показники стану моральної сфери по ДП-1	Середнє та середньоквадратичне відхилення по вибірці	Діапазон зміни показника (min/max)
Моральна нестійкість	$3,3 \pm 1,48$	0-6
Індекс моральності	$17,54 \pm 2,95$	13-22
Кількість позитивних відповідей	$8,34 \pm 2,78$	4-11
Кількість ухильних відповідей	$3,41 \pm 1,78$	0-5
Кількість морально негативних відповідей	$1,98 \pm 0,79$	0-3

Як бачимо з табл.3.16 після проведення формуально-корегуючих заходів ми маємо значне підвищення показників індекса моральності, кількості позитивних відповідей та зниження відповідно показників моральна нестійкість та кількість морально негативних відповідей у порівнянні з відповідними даними до проведення формуально-коригуючих заходів (див. табл.2.12), що свідчить про ефективність проведених групових занять та відповідність підібраних психологічних методів, методик, вправ та підходів для формування більш високих показників релігійних цінностей, виховання більш стійких морально-етичних критеріїв в учасників групового експерименту, було відпрацьовано ситуації морального вибору.

Статистичний аналіз даних за критерієм Стьюдента.

З метою визначення статистично достовірної значимості різниці середніх значень кількісних показників у двох вибірках (до формувального експерименту і після формувального експерименту) було використано параметричний t-критерій Стьюдента (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Одновібіркова статистика

Дані	N	Середні значення	Стандартне відхилення	Середня помилка середнього
До проведення групових занять	21	15,0476	3,68071	,80320
Після проведення групових занять	21	17,5407	4,56070	,99523

Даний критерій обчислюється через визначення двох головних параметрів - вибірових середніх значень і їх стандартної похибки. Цей критерій використовується лише для кількісних величин, що підлягають закону нормального розподілу, що підходить для статистичної обробки наших даних.

Розрахункові дані наводимо в табл.3.18.

Таблиця 3.18

Одновібірковий критерій

Дані	Значення критерію = 0					
	t	ст.св.	знач.(2-х стор.)	різниця середніх	95% допустимий інтервал для різниці	
					нижня	верхня
До проведення групових занять	18,735	20	,000	15,04762	13,3722	16,7231
Після проведення групових занять	22,062	20	,000	17,5407	15,9240	18,0760

Застосувавши t-критерій Стьюдента, ми побачили, що між двома вибірками респондентів (до формувального експерименту і після) наявними є статистично значимі відмінності і відповідно, наскільки впевнено можна говорити, що програма формувального експерименту була впроваджена ефективно.

3.2. Психолого-педагогічні рекомендації щодо формування релігійних цінностей у Покоління Z

Дослідивши тему релігійних цінностей та особливості Покоління Z, важливість та значущість різних критеріїв цього поняття для них, пропонуємо психолого-педагогічні рекомендації для вчителів, батьків, психологів та викладачів, з метою формування більш високих моральних та релігійних критеріїв у молоді, їх ставленні до оточуючих, навколишнього середовища, прийнятті рішень. Адже, «духовність — це здобуток, неоціненний скарб людини, якій пощастило з вихователями, котрі талановито вели її до осягнення таємниць самотворення, вибудовували у ній віру та переконання в тому, що людина сама може і повинна стати творцем своєї долі» (М.Й.Боришевський)[3].

Психолого-педагогічні рекомендації для батьків.

1. Продуктивною є робота з підвищення педагогічної культури батьків, що ґрунтується на самоосвіті та їх активній діяльності з виховання дітей у сім'ї; опорі на позитивний досвід сімейного виховання.

2. Проведення етичних бесід з дітьми, обговорення ситуацій морального вибору, свідками або учасниками яких стали. Важливим матеріалом для бесіди можуть бути проблемні ситуації, взяті з життя сім'ї, класу чи уявні.

3. Читання літературних творів, казок, обговорення та обмін враженнями. Ототожнювання себе з героями, обговорення відчуттів; зміна кінцівки твору на бажаний. При обговоренні художніх творів необхідно ставити запитання до

прочитаного таким чином, щоб діти звернули увагу на взаємини героїв, порівняли ці взаємини з тими факторами, з якими вони зустрічались у своєму життєвому досвіді.

Психолого-педагогічні рекомендації для керівників та педагогів загальноосвітніх шкіл.

1. Продуктивною є робота основана на поєднанні групових та індивідуальних форм роботи з батьками. Психолого-педагогічна культура батьків підвищується завдяки різним тематичним лекціям, батьківським зборам, індивідуальним бесідам з учителями, шкільним психологом. Теми для такого спілкування можуть бути наступними: роль сім'ї у вихованні дітей, психолого-педагогічні основи виховання дітей, зміст, основні форми, способи і методи виховання школярів у сім'ї, труднощі та помилки сімейного виховання, шляхи їх подолання. Особлива увага на заняттях, які проводяться для батьків, приділяється питанням зміцнення сім'ї та створення гармонійних сімейних стосунків, методиці виховання дітей в сім'ї та поширенню передового досвіду сімейного та суспільного виховання.

2. Значний результат дає впровадження психологічних факультативних курсів для батьків та старшокласників.

3. Основою для розвитку моральних цінностей учнів можуть стати заняття дискусійного типу творчого характеру, які спонукають поглиблювати знання, відточувати самостійність, неординарність, здатність конструювати ідеї, уміння діяти колективно, вести систематичний творчий пошук.

4. Проведення етичних бесід з учнями, обговорення ситуацій морального вибору, свідками або учасниками яких стали. Важливим матеріалом для бесіди можуть бути проблемні ситуації, взяті з життя сім'ї, класу чи уявні.

5. Читання літературних творів, обговорення та обмін враженнями. При обговоренні художніх творів необхідно ставити запитання до прочитаного таким

чином, щоб учні звернули увагу на взаємини героїв, порівняли ці взаємини з тими факторами, з якими вони зустрічались у своєму життєвому досвіді.

6. Учитель у своїй подальшій роботі повинен постійно поглиблювати, доповнювати засвоєні учнями моральні правила.

7. Цікавим методом впливу на взаємини є соціально-психологічний тренінг, в основі якого лежить не пасивне засвоєння духовних цінностей, а оволодіння поняттями про них і формування відповідних соціальних настанов в активній формі, тобто в ході спеціально розроблених активних дій.

8. Ефективною є ситуативно-рольові ігри, що створюють сприятливі умови для активізації творчих сил учасників. Вони не бояться помилитись при пошуку рішень, оскільки це не призведе до практичних негативних наслідків. Творчі можливості, наявні у ситуативно-рольовій грі, важливі в психологічному плані ще й тому, що самостійна участь в пошуку і прийнятті відповідних рішень робить ці рішення більш вагомими для учасників, ніж рішення й оцінки, що нав'язуються їм ззовні.

Психолого-педагогічні рекомендації для психологів.

1. Психолог у своїй роботі повинен постійно поглиблювати, доповнювати засвоєні клієнтами моральні правила.

2. Цікавим методом впливу в групі є психологічний тренінг, в основі якого лежить не пасивне засвоєння духовних цінностей, а оволодіння ними і формування відповідних соціальних настанов в активній формі, тобто в ході спеціально розроблених активних дій.

3. Ефективними при груповій роботі є ситуативно-рольові ігри, що створюють сприятливі умови для активізації творчих сил учасників. Вони не бояться помилитись при пошуку рішень, оскільки це не призведе до практичних негативних наслідків. Творчі можливості, наявні у ситуативно-рольовій грі, важливі в психологічному плані ще й тому, що самостійна участь в пошуку і

прийнятті відповідних рішень робить останні більш вагомими для учасників, ніж рішення й оцінки, що нав'язуються їм ззовні.

4.Метод дискусії є також ефективним засобом формування моральних цінностей клієнтів у груповій роботі, яка передбачає свідому мотивацію їх дій і вмотивованість.

5.Дієвим є створення системи діагностики релігійних цінностей, як морально-етичних, взявши за основу опитувальники морального вибору та визначення ціннісних орієнтацій та програму формування морально-етичних цінностей, згідно з віковими та соціальними особливостями клієнтів.

Психолого-педагогічні рекомендації для викладачів вишів.

1.Основою для розвитку моральних цінностей студентів можуть стати заняття дискусійного типу творчого характеру, які спонукають поглиблювати знання, відточувати самостійність, неординарність, здатність конструювати ідеї, уміння діяти колективно, вести систематичний творчий пошук.

2.Проведення етичних бесід з студентами, обговорення ситуацій морального вибору, свідками або учасниками яких стали. Важливим матеріалом для бесіди можуть бути проблемні ситуації, взяті з життя сім'ї, оточення чи уявні.

3.Викладач у своїй подальшій роботі повинен постійно поглиблювати, доповнювати засвоєні студентами моральні правила.

4.Ефективною є ситуативно-рольові ігри, що створюють сприятливі умови для активізації творчих сил учасників. Вони не бояться помилитись при пошуку рішень, оскільки це не призведе до практичних негативних наслідків. Творчі можливості, наявні у ситуативно-рольовій грі, важливі в психологічному плані ще й тому, що самостійна участь в пошуку і прийнятті відповідних рішень робить ці рішення більш вагомими для учасників, ніж рішення й оцінки, що нав'язуються їм ззовні.

5.Впровадження психолгічних факультативних курсів для студентів.

Підводячи підсумки проведеної експериментальної роботи, можна стверджувати, що використання запропонованих напрямів корекційної діяльності довело свою продуктивність у формуванні морально-етичних цінностей представників Покоління Z. Доказом продуктивності й оптимальності запропонованих форм і методів формувальної роботи є підвищення якісних і кількісних характеристик сформованості релігійних цінностей і їх структурних елементів в експериментальній групі на статистично значущому рівні порівняно з початковими показниками.

Отже, основні задачі формування релігійних та морально-етичних цінностей, які вирішувалися в ході групової роботи, а саме надбання психологічних знань в цій області, навички гармонійних процесів взаємодії людей, прийоми ефективного спілкування, корекція установок морально-етичного напрямку, адекватне сприйняття себе та інших в ситуаціях морального вибору, розвиток особистості та її глибинної основи були успішно виконані.

ВИСНОВОК

Результати експериментального дослідження підтверджують положення про можливий вплив на становлення духовності особистості, що проявляється, насамперед, в чесному, відповідальному ставленні до самого себе, до реалізації своїх здібностей на благо як власне, так і суспільне, до чуйного, толерантного ставлення до навколишніх людей.

Використання низки діагностичних методик дозволило здійснити комплексну діагностику рівня сформованості морально-етичних цінностей.

Результати психологічного експерименту виявили, що ранжування релігійних цінностей для кожного Покоління відрізняються.

Поведінка більш зрілих особистостей (Покоління X та Y) характеризується більш узагальненим усвідомленням себе, адекватною самооцінкою, наявністю здатності регулювати свою поведінку не лише під впливом обставин, а й самостійно, появою більш загальної і віддаленої за часом мети, виникненням внутрішніх стимулів, що регулюють діяльність, формуванням потреби у самовихованні як одному з проявів самоактивності.

Невисокі результати опитування та анкетування представників Покоління Z свідчать про те, що молоді ще важко визначитись з цими глобальними питаннями. Позначився брак позитивних прикладів поруч із собою, що, на наш погляд, також негативно впливає на місце зазначених цінностей в ієрархії значущих цінностей Зетів.

Проблеми морального вибору представники Покоління Z розв'язують прагматично, менше задумуються над ними, що, на жаль, засвідчує певну байдужість до пошуку ідеалів життя.

Дослідження показало також певне зростання деяких негативних тенденцій у духовному самовизначенні особистості цієї групи опитуваних.

На нашу думку, формування морально-етичних цінностей при активному використанні різних засобів ситуативних методик може одночасно здійснюватись за рахунок осмислення, засвоєння та застосування людиною загальнолюдських цінностей, що проявляється в спрямованості особистості на релігійні ціннісні орієнтири та забезпечує розуміння єдності й взаємодії різних людей у результаті використання та порівняння позицій, цілей і результатів дій.

Одержані результати експерименту та теоретичні висновки дозволяють визначити наявність можливості формування морально-етичних цінностей більш високого рівня у Покоління Z, про що свідчать якісні та кількісні показники до початку та після проведення формувального експерименту.

Аналіз результатів засвідчив, що поєднання повноти знань щодо морально-етичних цінностей, особливості соціальних ролей та морально-етичної поведінки дозволили розширити можливості формування в учасників нових особистісних якостей.

Аналіз результатів опитувальної частини експерименту потребував організації формувального експерименту, що передбачало:

- 1) поліпшення рівня володіння представниками Покоління Z повнотою знань про морально-етичні цінності;
- 2) усвідомлення їх змісту й особливостей;
- 3) формування уміння проявляти більш психологічно зрілі якості та орієнтуватися на релігійні цінності в ситуаціях морального вибору.

При цьому інтелектуальний критерій реалізовувався завдяки впровадженню на групових заняттях таких тем: «Релігійні цінності, як морально-етичні», «Психологічна дилема», «Погляд в минуле. Досвід поколінь», «Сім'я, як основа формування моральних цінностей особистості», «Моральний вибір – де брати ресурси?».

Завершення формувального експерименту й аналіз отриманих результатів дозволяють стверджувати про ефективність використання запропонованих

заходів, як необхідної умови впровадження методів формування морально-етичних цінностей Покоління Z. Означена умова реалізується завдяки визначенню етапів роботи щодо формування морально-етичних цінностей, окресленню логіки психолого-педагогічного впливу на формування морально-етичних цінностей та розкриттю компонентів психолого-педагогічного процесу формування морально-етичних цінностей у Покоління Z. При цьому реальна практика засвідчує, що учасники експерименту перетворюють відносини на групових заняттях в особистісну взаємодію, усвідомлено співвідносять способи та цілі власної діяльності з тенденціями поведінки у вищій, в громаді, суспільстві, що сприяє формуванню певного життєвого досвіду. Використання методу анкетування та опитування дозволили виявити динаміку зміни рівня релігійних цінностей, що характеризує сформованість морально-етичних цінностей учасників експерименту, усвідомлення взаємозв'язку морально-етичних цінностей із реальними явищами, діями та поведінкою особистості; уміння проявляти знання, норми морально-етичної поведінки в різних ситуаціях.

У дослідженні представлено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення актуальної проблеми — формування морально-етичних цінностей у Покоління Z, що відображено у теоретичних положеннях про розвиток особистості та практичних рекомендаціях проведення формувально-виховної діяльності.

Результати теоретичного й експериментального дослідження підтвердили правомірність основних ідей і положень стосовно процесу формування морально-етичних цінностей у Покоління Z, засвідчили розв'язання поставлених завдань і дали підстави для наступних висновків:

На основі зіставлення результатів експериментальної роботи доведено, що організація корекційних заходів, спрямованих на формування у Покоління Z морально-етичних цінностей, зумовила суттєві статистично достовірні значущі відмінності між двома вибірками (до формувального експерименту та після) за t -

критерієм Стьюдента, що свідчить про ефективне впровадження програми формувального експерименту.

Результати формувального експерименту дозволили підтвердити прогнозовану ефективність впроваджених методів та способів для підвищення рівня моральності представників Покоління Z.

Дослідження проблеми формування морально-етичних цінностей Покоління Z не вичерпує всіх її аспектів. У перспективі необхідно зосередити увагу на: організації психологічно-виховної роботи у школах та вищих навчальних закладах в напрямку релігійних цінностей як морально-етичних; розробці діагностичних та корекційних психологічних програм в напрямку формування релігійних цінностей; виявленні й обґрунтуванні основних напрямів морально-етичного виховання та розробці нових організаційних форм; розробці спеціальних програм і методик формування соціально-етичних цінностей для викладачів, вчителів та батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. І. Методологія системного підходу та наукових досліджень: навчально-методичний посібн. Київ: КНЕУ, 2005. 178 с.
2. Білуха М. Т. Етодологія наукових досліджень: підручник. Київ: АБУ, 2002. 480 с.
3. Боришевський М. Й. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.
4. Бухалова Н. Українське покоління У та Z. URL: <https://kfund-media.com/ukrayinske-pokolinnya-z-zviryata-nevidomoyi-porody/k>.
5. Васютинський В. О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства. Київ: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2006.
6. Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам'яті. Київ: Школяр - "Фада" ЛТД, 2003. 336 с.
7. Веселова Е. К. Метод исследования нравственной сферы личности. Санкт-Петербург, 2007. 950 с.
8. Веселова Е. К. Практические занятия в рамках программ духовно-нравственного воспитания в ВУЗе. Методические материалы. *Журнал «Образовательные технологии»*, 2015. №1.
9. Веселова Е. К. Психологическая деонтология : дис. докт. псих. наук. Санкт-Петербург, 2003.
10. Веселова Е. К. Совесть как психологический феномен. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 12: Психология. Социология. Педагогика. 2009. №4. С. 127–135.

11. Веселова Е. К. Экзистенциально-онтологическая концепция нравственного функционирования личности. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 6. 2003. №2. С. 92–106.
12. Вікіпедія [Електронний ресурс] – URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
13. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 196 с.
14. Гавеля О. Р. Християнські цінності як змістоутворювальний чинник духовно-морального буття сучасної людини: релігійно-філософський аналіз URL: E-mail: a.gavelia@ukr.net.
15. Глівенко С. В. мотиваційні особливості представників бізнес-еліти в контексті вивчення теорії поколінь. *Вісник СумДУ*, 2003. №4. С. 140–145.
16. Гребеньков Г. В. Становление личности и ее событийный мир. *Вісн. Донец. ун-ту*. Серія Б, Гуманітарні науки, 2000. №2. URL <http://www.alleng.ru/d/psy/psy107.htm>.
17. Дубов И. Г. Моральная детерминация поведения в обыденном сознании различных групп населения. *Вопросы психологии*, 2000. №5. С. 87–99.
18. URL: <https://ipmaximum.com.ua/home>.
19. Єріна А.М., В.Б.Захожай, Д.Л.Єрін *Методологія наукових досліджень: навчальний посібник*. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 212 с.
20. Єрмоленко А. Б. Развитие национального образовательного пространства в контексте надбань Теорії Поколінь. *Вісник національного Університету оборони*, 2015. №3. С. 82–87.
21. Збірник тез міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Тернопіль, Випуск 21, 2020. URL: www.ekonomy-confer.com.ua.
22. Знаков В. В. Понимание субъектом правды о моральном поступке другого человека: нормативная этика и психология нравственного сознания. *Психологический журнал*, 1993. №1. С. 32–43.

23. Калюжна Є. М. Дипломні та магістерські роботи з психології: методичні рекомендації для студентів факультету соціальної педагогіки та психології. Запоріжжя: Інтерпрінт, 2010. 126 с.
24. Калюжна Є. М. Методика та організація наукових досліджень: навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Психологія». – Запоріжжя: Акцент, 2015.
25. Калюжна Є. М. Психологія: методичні рекомендації до написання та оформлення дипломної роботи студентів освітньо-кваліфікаційних рівнів «спеціаліст» і «магістр». Запоріжжя: «А-плюс», 2013. 130 с.
26. Калюжная Е. Н. Семья как среда формирования нравственности ребенка. Матеріали ХХХ Міжнародної науково-практичної конференції 19-25 січня 2015 р., 2015. URL: <http://nauka.zinet.info/30/Kaluzhna.php>.
27. Карелин А. А. Опитувальник Рокіча. Психологические тесты . Москва, 2000. С. 25–29.
28. Кирвас В. А. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності сучасних студентів з урахуванням особливостей покоління. Актуальні питання навчання. 2014. №2. С.288–292.
29. Климчук В. О. Психологічна деонтологія: етичні кодекси. Хрестоматія. Житомир, 2003. 64 с.
30. Ковальчук В. В.,Л. М. Моїсєєв Основи наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: “Професіонал”, 2004. 208 с.
31. Концептуальні засади формування духовності особистості. <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/10603/>.
32. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии: подходы,диагностика, система занятий. Санкт-Петербург: Речь, 2003. 256 с.
33. Лосский Н. О. Условия абсолютного Добра. Москва, 1991.
34. Майер У. Судит как герой, а поступает как подлец? Морально-педагогические размышления о теоретической дихотомии в этическом

воспитании . Этика. Наука. Образование. Воспитание: *Альманах*. Вып. 1. Омск. 2001. №1. С. 67–76.

35. Максименко С. Д., Носенко Є. Л. Експериментальна психологія (дидактичний тезаурус): навчальний посібник. Київ: МАУП, 2000. 128 с.

36. Маноха І. П. Теорія поколінь: контраверсій та можливості сучасної освіти . *Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії»*. №6, Книга 2, Том II(80), Київ: Гнозис. 2018. С. 25–31.

37. Марусич О. Як різним поколінням розуміти зрозуміти один одного URL: <https://www.segodaya.ua/ua/lifestyle/psychology/kak-raznym-pokoleniyam-ponyat-drug-druga-otkrovennyy-razgovor-s-psihologom-1101862.html>.

38. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції "Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку". Запоріжжя: 2020.

39. Микушин Ф. Поколение X: нюансы обучения URL: <http://www.e-executive.ru/education/proeducation/1543921-pokolenie-h-nuansy-obucheniya>.

40. Миронова Н. Бумери, міленали, покоління Z – хто це? Розбираємось у теорії. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/9/239843/>.

41. Непомнящая Н. И. Психодиагностика личности. Москва: Гуманит, Центр ВЛАДОС 2001. 192 с.

42. Никифоров Г. С. Диагностика здоровья. Психологический практикум. Санкт-Петербург: Речь, 2007.

43. Никифоров Г. С. Психология здоровья: учебное пособие. Санкт-Петербург: Речь, 2002. 256 с.

44. Осипова А. А. Общая психокоррекция: учебное пособие. Москва: Сфера, 2002. 510 с.

45. Пирог Г. В. Психологічні аспекти функціонування релігійних цінностей. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/43793/2006>.

46. Поломошнова С. А. Анализ результатов эмпирического исследования конгнитивно-смыслового компонента: *интернет-журнал «Науковедение»* ISSN 2223-5167 / Выпуск 6 (25). 2014. URL: <http://naukovedenie.ru/index.php?p=issue-6-14>.
47. Полухтович Т. Моральні цінності в житті людини. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Nvvnufn_2013_11_12%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Nvvnufn_2013_11_12%20(4).pdf).
48. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: монографія. Харків: ХарPI НАДУ «Магістр», 2009.
49. Роздатковий матеріал. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-4/students-manual-6/student-handout-7/>.
50. Романенко А. Що є свобода для людини? URL: <http://vycherpno.ck.ua/shho-ye-svoboda-dlya-lyudini/>.
51. Ручка А. О. Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності . Смыслова морфологія соціуму. Київ, 2012. С. 91–123.
52. Рябых Д. Теория поколений: *бизнес-журнал*, 2011. URL: <http://www.marketing.spb.ru/lib-around/socio/generation>.
53. Саврук О. Generation Z: Як підвищити суб'єктність нового покоління. URL: <http://womo.ua/generation-z-yak-pidvishhiti-sub-yektnist-novogo-pokolinnya/>.
54. Садова С. Особливості та психологія покоління X, Y, Z . Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal. 2017.
55. Саткина М. Н. Методология и методика исследования : Педагогика, 1989. С. 180–195.
56. Світ економічної науки. *Збірник тез міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Тернопіль, 2020. №21.

57. Сікалюк А. І. Формування соціально-етичних цінностей у студентів економічних спеціальностей : дис. канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2015.
58. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ: Каравела, 2007. 344 с.
59. Слакві Ю. Теорія поколінь X,Y,Z. URL: <https://learning.ua/blog/201711/teoriia-pokolin-x-y-z/ru/>.
60. Стасевська О. А. Система цінностей як основа буття сучасного українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. №1.
61. Стець Н. «Коротко про Теорію поколінь» URL: <http://iqholding.com.ua/articles/korotko-pro-teoriyu-pokolin>.
62. Тарарина Е. Практикум по арт-терапии: шкатулка мастера : уч.-метод. пособ. Київ: АСТАМИР-В, 2019. 224 с.
63. Торчинська З. К. Формування національних цінностей засобами легенди: *збірник наукових праць*. 2014. №16. С. 196–200.
64. Хомякова Е. И. «Поколение у» в контексте социального взаимодействия в современном обществе. *Вестник Томского политехнического университета*. 2011. №6. С. 153–156.
65. Чилепенюк Ю. Ю. Три поколения сотрудников: особенности привлечения. *Современное общество и труд/ред.* Санкт-Петербург: Центр экон. факультета СПбГУ, 2014. С. 357–365.
66. Чупрій Л. В. Релігійні цінності як основа розвитку духовності особистості // *Ukrainian Religious Studies*. 2000. URL: <https://doi.org/10.32420/2000.13.1055>.
67. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей. Київ: Український центр політичного менеджменту. 2007. С. 5–20.
68. Шамис Е. Самое дорогое. что стоит знать о ценности поколений? 2016. URL: [http:// rugenerations.livejournal.com/15644.html](http://rugenerations.livejournal.com/15644.html).

69. Щетініна Л. В., Рудакова С. Г., Даниляк М. І. Управління персоналом з урахуванням положень Теорії поколінь: *журнал «Проблеми економіки»*, 2017. №1.
70. Що таке Правда, Істина, Здоровий Глузд? URL: <https://pokon.kiev.ua/svitoglyad/statti/shcho-take-pravda-istina-zdorovij-gluzd>.
71. Энциклопедия практической психологии. Психологос. URL: <http://www.psychologos.ru/Психологос>.
72. Howe N. Millennials rising: the next great generation [Електронний ресурс] / N. Howe, W. Strauss // Vintage Books. 2000. URL: <http://books.google.ru/books?id=vmNkJ9oYc21C>.
73. Kohlberg L. Essays on Moral Development / Kohlberg. – New York: Toronto, 1984.

ДОДАТОК А

Опитувальник «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча

Вам представлено два списки цінностей. Присвойте кожній цінності ранговий номер від 1 до 18 в залежності від значимості цієї цінності для Вас (1- найважливіша цінність, 18 - найменш важлива цінність).

Список А (термінальні цінності)

Назва цінності	Порядковий номер
<i>Активне, діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)</i>	
<i>Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)</i>	
<i>Здоров'я (фізичне і психічне)</i>	
<i>Цікава робота</i>	
<i>Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)</i>	
<i>Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)</i>	
<i>Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)</i>	
<i>Наявність хороших і вірних друзів</i>	
<i>Суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі)</i>	
<i>Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)</i>	
<i>Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)</i>	
<i>Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)</i>	
<i>Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)</i>	
<i>Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)</i>	
<i>Щасливе сімейне життя</i>	
<i>Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)</i>	
<i>Творчість (можливість творчої діяльності)</i>	
<i>Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів)</i>	

Продовження додатку А

Список Б (Інструментальні цінності)

Назва цінності	Порядковий номер
<i>Акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах</i>	
<i>Вихованість (гарні манери)</i>	
<i>Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)</i>	
<i>Життєрадісність (почуття гумору)</i>	
<i>Старанність (дисциплінованість)</i>	
<i>Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)</i>	
<i>Непримиренність до недоліків у собі та інших</i>	
<i>Освіченість (широта знань, висока загальна культура)</i>	
<i>Відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово)</i>	
<i>Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)</i>	
<i>Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)</i>	
<i>Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів</i>	
<i>Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)</i>	
<i>Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)</i>	
<i>Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)</i>	
<i>Чесність (правдивість, щирість)</i>	
<i>Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)</i>	
<i>Чуйність (дбайливість)</i>	

ДОДАТОК Б

Методика «Друг-порадник» (ДП-1, О.К.Всєлова)

Уявіть собі, що до Вас звертається ваш друг або подруга з проханням поради, що робити в складній ситуації. Дайте цю пораду на кожне питання в письмовій формі однією або декількома фразами.

1. Мій коханий мене кинув. Я вагітна. Що мені порадиш?

2. Мені представляється зручний випадок поквитатися з своїм давнім недругом. Чи потрібно це робити?

3. Я неочікувано виграла 100 тисяч доларів. Як ти думаєш, як ними розпорядитися?

4. Уявляєш, вчора, прийшовши додому, я виявила, що продавець в магазині самообслуговування не взяв з мене гроші за кофтинку. Що ти мені порадиш?

5. «Ми з тобою домовилися завтра зустрітися і піти в ресторан, але мені тільки що подзвонив друг і попросив допомогти з переїздом. Як мені бути?»

6. До мене дуже гарно залицяється один хлопець. Ти знаєш, що мій чоловік не звертає на мене увагу. Звичайно, він би нічого про це не дізнався б. Що мені порадиш?

7. Мені кажуть, що, наймаючись на роботу, краще сказати, що я вже маю досвід роботи в цій сфері, Тоді, більш за все, я зможу розраховувати на більшу зарплатню. А як ти думаєш?

Продовження додатку Б

8. Мені потрібна твоя порада: видавник моєї книги запропонував мені для більшої цікавості вставити в твір декілька еротичних епізодів. Тоді книга стане бестселером. Давати на це мені згоду чи ні?

9.Порадь, будь ласка: мені запропонували звільнити від проплати в якості податка крупну суму, якщо я зроблю пожертвування на один із наступних заходів:

- а) будівництво лікарні;
- б) будівництво церкви;
- в) притулок для бездомних тварин;
- г) організація конференції уфологів;
- д) школу обдарованих дітей;
- е) інша ціль _____.

10. Мати моєї жінки постійно робить мені зауваження з проводу виховання сина. Вона вважає, що він не повинен ходити на заняття з карате, і постійно тягає його в церкву. Порадь, що робити.

11.Ми домовилися з сусідами по черзі прибирати сходи, а бабця з 12-ї квартири ніколи не прибирає, говорить, що не в змозі. Що нам з нею робити?

12. В наших подружніх стосунках немає більше любові та розуміння. Як вчинити?

13. Моя дружина серйозно захворіла. Лікарі кажуть, що енергія та привабливість до неї більше не повернуться. Не знаю, як жити далі.

14. Я давно підписав контракт, а зараз він для мене є не вигідним. Мій контрагент наполягає на продовженні роботи, так як він вклав в це багато коштів. А мій адвокат каже, що є лазівка, за допомогою якої можна розірвати контракт. Що ти мені порадиш?

ДОДАТОК В

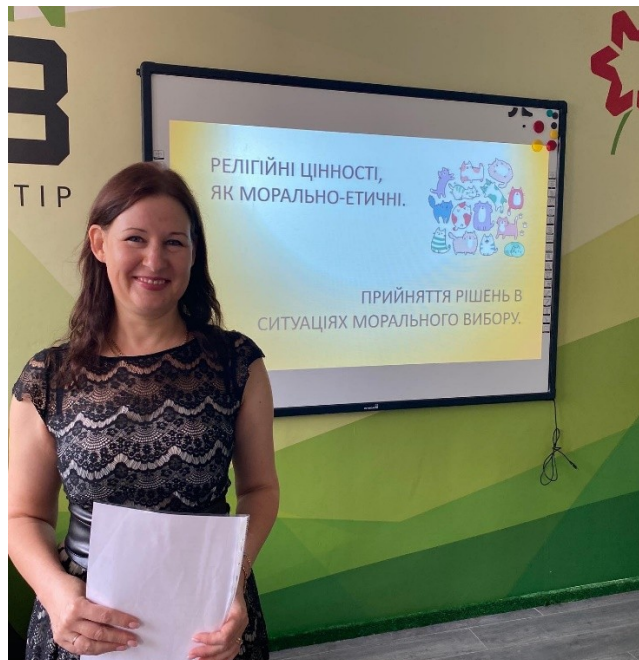

Рис.В.1. Перше заняття на тему «Релігійні цінності, як морально-етичні». Міні лекція на тему «Прийняття рішень в ситуаціях морального вибору».

Рис.В.2. Перше заняття на тему «Релігійні цінності, як морально-етичні». Дискусія «Порада другу».

Продовження додатку В

Рис.В.3. Групове заняття на тему «Погляд в минуле. Досвід поколінь». Міні-лекція «Казки та легенди як провідники моральних істин».

Рис.В.4. Групове заняття на тему «Погляд в минуле. Досвід поколінь». Створення групової казки.

Продовження додатку В

Рис. В.5. Робота з метафоричними картами. Техніка пошуку ресурсу «Міст».

Рис. В.6. Заклучна бесіда. Зворотній зв'язок.

ДОДАТОК Г.**Робочі матеріали.**